

# Autohtonost i migracije: Hrvati u ugarskom Podunavlju

Mario Bara\*

## Sažetak

*Pitanja kontinuiteta i diskontinuiteta od iznimne su važnosti za svaku manjinsku zajednicu te mogu biti osnova za ostvarivanje kolektivnih prava. Uz hrvatsku zajednicu u Srijemu, koja ga nastanjuje od doseljavanja slavenskih plemena u Podunavlje, i druge hrvatske zajednice u Vojvodini imaju dugu prisutnost. Pitanje kontinuiteta iz srednjovjekovlja se postavlja oko Hrvata u naseljima bačkog Podunavlja. Brojni izvori potvrđuju slavensku i hrvatsku prisutnost u tom području do osmanskih osvajanja. Velike demografske i etničke promjene u prvoj polovini 16. st. na tome području gotovo su dovele do njihova potpuna nestanka. U radu se na temelju osmanskih i kršćanskih izvora nastoji rekonstruirati što se događalo sa stanovništvom toga područja nakon dolaska Osmanlija i paralelne procese migracija koji su se istodobno odvijali. Rad završava na razdoblju druge polovine 17. st. s dobro dokumentiranim migracijama hrvatskih skupina na područja Bačke koja i danas nastanjuju.*

*Ključne riječi: autohtonost, kontinuitet, diskontinuitet, migracije, Hrvati, Podunavlje, Bačka*

## Uvod

Kada je riječ o Hrvatima u Vojvodini najstarije hrvatske zajednice na području Vojvodine jesu Hrvati u dijelu Srijema u okolici današnjeg Morovića, Mitrovice, Šida, Sota, Ljube, Karlovaca, Petrovaradina te u bačkom Podunavlju u naseljima uz Dunav u kojima su se održali u manjem broju od doseljavanja slavenskih plemena u Podunavlje i preživjeli osmansko razdoblje. U drugim područjima su pretrpjeli brojna stradanja, iseljavanja i prelazak na islam, protestantizam i pravoslavlje (Fermedžin 1892: 418). Njihov broj ponovno je rastao nakon povlačenja Osmanlija, a ponovno su naseljena i druga područja diljem Srijema i ugarskog Podunavlja. Stanovništvo u predosmansko vrijeme nosi slavensko ime Slovini/S(c)lavi (*mađ.* arh. Toth/Tothok;

---

\* izvanredni profesor, Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb

Tót/Tótok) i kao takvo sudjeluje u procesu stapanja i integriranja u širu zajednicu koja će se kroz stoljeća definirati pod hrvatskim imenom. Mađarska migracija od kraja 9. st. i prodor na jug nije bila tako snažna kao u područjima Podunavlja u Bačkoj i Baranji te je u Srijemu ostala snažna prisutnost starog stanovništva. Slavenskoga sloja ostalo je i drugim područjima ugarskog Podunavlja. U najobuhvatnijoj studiji o povijesti podunavskih Hrvata Roberta Skenderovića (2017), autor utvrđuje prisutnost hrvatskog stanovništva i prije pojave modernih nacionalnih identiteta. Hrvatski etnonim u Bačkoj je u srednjovjekovlju zabilježen u imenima naselja, posjeda, antroponimiji i pisanim dokumentima (Bara 2016). Skenderović (2017: 20-21) dodatno apostrofirira pitanje o kontinuitetu života naselja podunavskih Hrvata za koje navodi da je zapostavljeno, unatoč povijesnim potvrdama njihove prisutnosti u predosmanskom razdoblju. U prvom dijelu rada ćemo podatke o kontinuitetu slavenskog stanovništva dopuniti s povijesnim vrelima, toponimskim i drugim jezičnim tragovima koji ukazuju na slavenski, a na prijelazu razvijenog srednjeg vijeka u kasni i doseljeni hrvatski supstrat u Podunavlju. Drugi dio rada prati migracije stanovnika bačkog Podunavlja, povratne migracije u prvim desetljećima osmanske vlasti, te pojavu šokačkog i bunjevačkog imena na tome i susjednim prostorima.

### *Slavenski i hrvatski supstrat u Podunavlju*

Kada koristimo paralelno slavensko i hrvatsko ime u Podunavlju za razdoblje srednjovjekovlja dužni smo objašnjenje za takav pristup. Podunavlje je u razdoblju ranoga srednjega vijeka bilo dio širokog slavenskog etničkog kontinuuma. Odnose i kneževine panonskih Slavena (najznačajnije su bile Moravska na sjeveru, Donjopanonska Kneževina na jugu<sup>1</sup>, dok su Bačka, Banat i Srijem bili pod utjecajem Bugara) dokinut će doseljavanje Mađara u 9. st. i organizacija vlastite države u Panoniji. Činjenica da su Mađari nakon doseljenja i uspostavljanja države primijenili etnonim Tot (Toth) (*povj. mađ.* = Slaven) na pretke Slovaka, Slovenaca, Slavonaca i srednjovjekovnih Slavena u Podunavlju potvrđuje da su ove grupacije bile etnički i jezično vrlo bliske u ranome srednjem vijeku. Vjerojatno je, temeljem toponimskih jezičnih tragova, da je u vrijeme doseljavanja Mađara dio Slavena potražio utočište u teže pristupačnim močvarama i šumama između Mure i Drave, dalje na istok uz tok Drave, odnosno uz Dunav i Tisu na drugoj strani njihova doseljavanja na jugu Panonije. Primjerice, Slavonija je dugo nosila naziv Tótország u mađarskom jeziku. U širem smislu Tot/Toth je bio skupni naziv za narode slavenskog govornog područja koji su potpali pod mađarsku vlast ili su bili u blizini mađarskih granica i u zoni političkog utjecaja. Vremenom se, napose od 19. st., naziv suzio na Slovake. U Prekomurju, Pomurju, Međimurju su tako zabilježeni srednjovjekovni toponimi Tottowecz (suvremeni Totovec), Tothfalu (u smjeru Donje Lendave), nadalje prema istoku kroz cijeli teritorij srednjovjekovnih ugarskih županija Zala (Tothrokolan, Hoszwtoth),

<sup>1</sup> U hrvatskoj historiografiji i Panonska Hrvatska.

Šomođ (Thot, Thoty, Thothfalw)<sup>2</sup>, Baranja (Thothfalw, Tothkekes, Tothporozlo, Toughwelgh) u nizu do Podunavlja i dalje prema istoku gdje su se nalazili ostaci slavenskog stanovništva (Rác 2011).<sup>3</sup> Baranju je u 10. i 11. st. još u velikoj mjeri naseljavalo slavensko stanovništvo čemu svjedoče grobni nalazi i slavenski toponimi (Radić 1997: 105) kao i toponimi potvrđeni u kasnijim izvorima (Csánki 1894).

U daljnjem dijelu teksta fokus ćemo usmjeriti na područje južnog ugarskog Podunavlja, odnosno Bačku i Bodrošku županiju s dijelovima susjednih ugarskih srednjovjekovnih županija. U najranijim izvorima bilježi se slavensko ime za stanovnike u Podunavlju, no ubrzo se uz njega javlja i hrvatsko, nerijetko u istim sredinama. Hrvoje Gračanin smatra da doseljavanja Hrvata u primarnoj seobi u Panoniji nije bilo „iako je moguće da su pojedine manje skupine zaostale na tom području utopivši se naposljetku u premoćnoj množini ostalih doseljenih slavenskih populacija“ (2008a: 72). Konstantin Porfirogenet spominje vijest o odvajanju dijela Hrvata iz Dalmacije i njihovo zavlavlavanje Ilirikom i Panonijom, no nju bi trebalo razumjeti ne kao stvarno masovnije preseljenje dijela hrvatskih populacija nego kroz poistovjećivanje političke vlasti s etnicitetom (Gračanin 2008a: 68, 72-73). Političku kontrolu nad Donjom Panonijom imali su Franci preko lokalnih slavenskih kneževa pomoću kojih su dokinuli avarsku dominaciju u Panoniji. Na području kneževine Donje Panonije pod Ljudevitom Posavskim nema hrvatskog imena u poznatim izvorima za tu političku tvorevinu već je „Panonska Hrvatska“ suvremeni historiografski pojmovni konstrukt. Hrvoje Gračanin (2008a: 73-74), komentirajući Porfirogenetov podatak o hrvatskoj kontroli nad Ilirikom i Panonijom, smatra da južnopanonski Slaveni političko vrhovništvo kneza hrvatskog podrijetla zacijelo ne bi doživljavali stranim jer među njima nije postojala običajna niti jezična razlika.

Trpimirova darovnica iz 852. godine navodi da se Solinska metropolija (nadbiskupija) protezala sve do obale Dunava i skoro po cijelomu kraljevstvu Hrvata. *Regnum Chroatorum* zasigurno je bio dio nadbiskupije koja se protezala do Dunava, dok pitanje podudaranja crkvenih i državnih granica nije sigurno iz teksta. Postojanje prakse podudaranja crkvenih i državnih granica ostavlja mogućnost da je južno Podunavlje u desetljećima prije mađarskog doseljavanja moglo biti na rubu političkih utjecaja srednjovjekovne hrvatske države (Skenderović 2017: 20). Na političke

<sup>2</sup> Na području Šomođske županije je 1055. zabilježen toponim Balatin (današnji *mad.* Balaton, *slov.* Blatenské jezero). Moguće da je još raniji izvorni oblik glasio Blatin/Blatina kakav se susreće u Hrvatskoj, drugim južnoslavenskim krajevima i kod Hrvata u Mađarskoj (Mandić 2006: 154). Suglasnici na početku riječi *bl* (Blatin) u izvornom slavenskom nazivu jezera prilagođeni su jezičnim pravilima jezika primatelja uvrštavanjem samoglasnika *a* jer mađarski jezik ne favorizira skupine suglasnika na početku riječi i nastoji ih eliminirati (Kovács 2011: 1227). Hrvati u Međimurju i Pomurju očuvali su do suvremenosti stari naziv Balatin. U antroponimiji podunavskih Hrvata u Mađarskoj i Srbiji sačuvano je prezime Balatinac, a u kajkavskoj inačici u Hrvatskoj i Mađarskoj Balatinec. Očuvanost starog oblika toponima svjedoči o kontinuitetu Slavena i njegovu prijenosu u hrvatske narodne govore.

<sup>3</sup> Na području južno i jugozapadno od Bačke također su zabilježeni takvi toponimi, primjerice Toth Buzyas u Srijemskoj županiji, Thothfalw, Tothb eklend, Tothlouaz u Vukovskoj županiji (Rác 2011). Za područje Banata i slavenske toponime više vidi u Csánki 1894 i Skok 1939.

utjecaje u Panoniji južno od Drave i u njezinim zapadnim dijelovima sigurno se može govoriti za hrvatskog kralja Tomislava u 10. st. Avarsko-slavenska simbioza na tome području morala je trajati duže vrijeme i ne treba zaboraviti niti na tu komponentu stanovništva (Gračanin 2008b). Antropološka analiza skeleta pronađenih u avarsko-slavenskim grobljima ukazuje na etničku premoć Slavena nad protoavarskim (mongoloidnim) skupinama (Gračanin 2008b). Oni su se vremenom stopili i nivelirali u kulturi iako njihova spomena ima u 10. st. izvan bivšega kaganata u Panoniji. Konstantin Porfirogenet je tvrdio da u Hrvatskoj u to vrijeme još ima potomaka Avara, a da se to vidi po njihovu izgledu, tj. „...poznata im se da su Avari“ (Heršak i Silić 2002: 219). U vrijeme naseljavanja Mađara na prijelazu 9. na 10. st. Slaveni (i slavenizirani Avari i ostaci drugih naroda) su predstavljali jezičnu većinu stanovništva Panonije (Kristó 2003: 35, 81). Kada je riječ o slavenskim skupinama i njihovoj užoj etničkoj pripadnosti za rano srednjovjekovlje nemoguće je određivati njihovu pripadnost jer se razvoj njihovih identiteta i ranih kneževina prekinuo doseljavanjem Mađara. Razdoblje je to njihove etničke i jezične bliskosti kako su ih često vidjeli promatrači izvana, drugi narodi u njihovoj blizini. Iz tog razloga najispravnije ih je nazivati općim slavenskim imenom. Panonske kneževine obuhvaćale su područja suvremenih granica Slovenije, Češke, Slovačke, Hrvatske, Srbije, a panonski Slaveni su sudjelovali u etnogenezi tih naroda te ostavili u pojedinim domenama značajnog jezičnog traga u mađarskom jeziku.

Spomeni hrvatskog imena u Podunavlju u predmohačkom razdoblju, uz slavensko ime, mogu se vezati uz rane državne veze i položaj Hrvatske u Ugarskoj, što je za posljedicu imalo migracije dijela hrvatskih populacija prema južnougarskim županijama (Bara 2016). Postupno pomicanje starohrvatskih populacija od 10 do 13. st. s područja jezgre srednjovjekovne Hrvatske prema međuriječju Save i Drave i na istok prema Dunavu mogu se pratiti na temelju arheoloških nalaza nakon 10. st. (Šlaus 2000: 282). Arheološki nalazi nakita i drugih materijalnih tragova potkrjepljuju postupni prodor hrvatskog utjecaja prema sjeveru, što svjedoči o živim vezama između dalmatinsko-hrvatskog i južnopanonsko-slavenskoga kulturnog kruga (Gračanin 2008a: 71-72).

### *Kontinuitet Slavena pod ugarskom vlasti u Bačkoj*

Među teorijama o podrijetlu skupina podunavskih Hrvata dominiraju migracijske s nekoliko temeljnih ishodišnih prostora – Bosna, Dalmacija i Hercegovina. Također, javlja se i teorija o autohtonosti jednoga njihova dijela, odnosno o kontinuitetu srednjovjekovnoga slavenskoga stanovništva koje je sudjelovalo u oblikovanju podunavskih Šokaca (Antunovich 1882; Lončarević 1968; Cvijić 1987). Ivan Antunović navodi primjere iz predmohačkih izvora koji svjedoče o prisutnosti Bunjevaca i Šokaca u Podunavlju (1882: 59-62). Prema Jovanu Cvijiću (1987: 141) u oblikovanju baranjskih i bačkih Šokaca uz doseljenu balkansku populaciju, u šumovitim močvarama pored Dunava sudjelovalo je i staro panonsko-slavensko stanovništvo. Na istom tragu je i Juraj Lončarević (1968). Za Šokce smatra da se sastoje od dva

sloja. Prvi je starosjedilački iz razdoblja Velike seobe kada je naseljavanje zahvatilo cijelu „Slavoniju i Srijem, a rubno i lijevo obalu Dunava u Bačkoj gdje i danas žive Šokci.“ Drugi sloj potječe iz razdoblja poslije pada Bosne pod Osmanlije kada je došlo do pomicanja stanovništva preko Save (Lončarević 1968: 189). Prisutnost slavenskog supstrata u Podunavlju potvrđena je brojnim izvorima, antroponimijom i toponimima. Primjerice imena predmohačkih naselja i posjeda između Dunava i Tise na obuhvatu Bačke i Bodroške županije koja su bilježena i prilagođavana mađarskom jeziku, tvorena na slavenskim osnovama, tj. kako su ih čuli oni koji su zapisivali: Bywolou/Bivolov (*prasl.* byvolъ), Boian/Bogyán/Bojan<sup>4</sup>, Bogyoszló/Bogello/Buguslou (iz osobnog imena Bogoslav)<sup>5</sup>, Bodozlo/Bodislav/Budislav (Skok 1939: 11), Boroth/Borot/Borut (*prasl.* borti (se), *rus.* боротья<sup>6</sup>), Chaslov/Chaslou/Chazlo/Časlav<sup>7</sup>, Dayboch/Daybok (daj + Bog, *prasl.* i *stsl.* dati, *prasl.* i *stsl.* bogъ<sup>8</sup>), Doba (iz dub, dubrava \**arh.* hrast, *prasl.* i *stsl.* dōbъ, *rus.* dub, *polj.* dąb), Dobra (*prasl.* i *stsl.* dobrъ<sup>9</sup>), Dorozlo/Doroslav<sup>10</sup>, Drag/Draagh (*stsl.* dragъ), Gara (*prasl.* garъ<sup>11</sup>), Gywranowcz/Đuranovac (Csánki 1894: 151), Mirislou/Miroslav, Wuczilo/Vučilo, Weimir/Weymyr<sup>12</sup>, Porbozseleu/Porbozslou/Porboszló<sup>13</sup>, Petrwcz/Petrewcz (Csánki 1894: 159; Skok 1939: 12), Raad/Rad (*prasl.* i *stsl.* radъ, *rus.* rad, *polj.* rad), Scolounta/Zolunta<sup>14</sup>, Daruaz/Darwaz ~ Drvac (*prasl.* dervo, dъrvo, *rus.* дѣрево, *polj.* drzewo), Swmwa/Somwa (*prasl.* šumъ, *rus.*, *češ.* šum) (Csánki 1894: 161), Csorna/Churna/

<sup>4</sup> Avarsko-slavenskog podrijetla. Moguće da je preteča današnjeg naselja Bođani (Csánki 1894: 145).

<sup>5</sup> Jedno je naselje pod tim imenom postojalo u Bodroškoj županiji. Drugo na jugoistoku Bačke u blizini Titela (Csánki 1894: 198; Hoffmann 2005: 60).

<sup>6</sup> U slavenskom imenoslovu Borota (Pačić 1828: 9) prisutno i kao prezime (usp. prezimena na sufiks *ta, ota* Borota, Bakota, Crnota, Dragota, Markota, i dr.) (Maretić 1886: 125). Kao osobno ime Borut potvrđeno u slavenskom kneza u Karantaciji, 8. st. Kao toponimi Borut u Istri nedaleko Pazina, Borut kod Neuma.

<sup>7</sup> Kod današnjeg naselja Sonta (Csánki 1894: 145).

<sup>8</sup> U okolici Santova (Csánki 1894: 198).

<sup>9</sup> Bilo je više naselja u Bačkoj županiji koja su u svom nazivu imala Dobra (Dobra, Gajdobra koja u sebi sadrži dva slavenska pojma Gaj i Dobra, Kis-Dobra, Bán-Dobra, Egyházás-Dobra, Golodobra koja sadrži slavenske pojmove golo i dobra) (Csánki 1894: 148).

<sup>10</sup> Osobno ime potvrđeno u više slavenskih naroda u obliku Doroslav i Doroslov i žensko Doroslava. Kod Donjeg Miholjca postoji toponim Doroslóv (Sekereš 1973: 427).

<sup>11</sup> Postanak toponima nije do kraja razjašnjen. Jedno od mogućih objašnjenja je od ugara, spaljivanja površina za održavanje plodnosti tla (*rus.* gar: spaljeno mjesto u šumi). U južnoslavenskim jezicima je i pridjev za crnu boju – gara ~ gārava. Druga objašnjenja, koja se čine manje vjerojatnima, izvode se iz općeg slavenskog pojma gora u značenju šuma ili uzvisina, viši teren (Póczos 2011: 98).

<sup>12</sup> Nedaleko naselja Aranyán i današnjeg Apatina (Rác i Veres 2007: 167).

<sup>13</sup> U blizini Sonte (Hoffmann 2005: 226).

<sup>14</sup> Pretpostavlja se da je osnova u slavenskom osobnom imenu Suleta/Sulimir, Sulislav (Póczos 2011: 112).

Crna (*prasl.* чьрнѣ)<sup>15</sup>, Churnahorda<sup>16</sup>, Chychanicha/Csicsanica/Čičanica<sup>17</sup>, Welchycal/Velčica-Vulcsica/Vučica<sup>18</sup>, Keresthwr/Krstur (*prasl.* i *stsl.* крѣстъ, *rus.* krest, *polj.* chrzest), Kokot (*prasl.* kokošъ, *stsl.* kokotъ)<sup>19</sup>, Vros fenerij ~ Vrosfenery/Uroš fenyére<sup>20</sup>, Dal/Daal/Daly/Dalj (*prasl.* daljъ), Daljacsa/Daljača (*prasl.* daljъ)<sup>21</sup>, Harkalo (*prasl.* xrakati, *slav.* hrakati, *rus.* хárкаты, *ukr.* хárкати)<sup>22</sup>, Mazalocz/Mazalowch/Mazalovac (*prasl.* i *stsl.* mazati), Crakow/Krakko/Krakov<sup>23</sup>, Kwchythal/Kuchicza/Kučica (*prasl.* koŕtja), Strisin/Sztrisin (*prasl.* strigiti), Sulgabekin/Szolgabekény (*prasl.* i *stsl.* sluga, *rus.* slugá, *polj.* sluga), Beryeg/Bereg (*prasl.* bergъ, *stsl.* brěgъ – obala, močvarno tlo), Kal (raskvašena zemlja, blato, glib *prasl.* i *stsl.* kalъ, *rus.* kal, *polj.* kał), Kalača (*stsl.* kal – blatište), Cnesa/Knesa/Kenesna/Canysa (*prasl.* кнѣдъзъ)<sup>24</sup>, Thotkalochal ~ Slaven-ska Kalača (prema Tisi, kod Sente), Mastanga/Mastangam/Mostonga (*prasl.* i *stsl.* mostъ), Soyka/Sojka, Šojka (*prasl.* soja, *rus.* sója, *češ.* sojka)<sup>25</sup>, Tapolczal/Thapolchal

<sup>15</sup> Lokalitet u blizini Dunava i Bodroga (Rác i Veres 2007: 39).

<sup>16</sup> Vjerojatno ostatak slavensko-avarske simbioze, Churnahorda = crna *prasl.* чьрнѣ + horda (*tur.* ordu: vojska). Avarski jezik pripadao je turkijskoj grani jezika. Horda je predstavljala jedan od administrativno-vojnih oblika organizacije turkijskih i mongolskih naroda kojima su pripadali Avari (usp. zlatna horda). Rác i Veres (2007: 40) nude i alternativno objašnjenje u značenju Csernavoda, tj. crna voda. Toponim u blizini Dunava i Bodroga.

<sup>17</sup> Sufiksi *-ica -nica* i *-čica* su među najplodnijim imeničkim sufiksima u južnoslavenskim jezicima (usp. Skok 1939: 8).

<sup>18</sup> U blizini Sente (Hoffmann 2005: 297).

<sup>19</sup> Relativno čest oblik u slavenskim jezicima (usp. Póczos 2011: 101). U Hrvatskom zastupljen u kajkavskim govorima u značenju pijetao.

<sup>20</sup> Osnova toponima je osobno ime Uroš. Nalazio se u području današnje Sente (Hoffmann 2005: 288).

<sup>21</sup> Sufiks *ač/ača* je čest u južnoslavenskim jezicima, npr. toponimi Daljača, Drenovača, Pitomača, Popovača, Manjača, Petlovača, Kalača i dr.

<sup>22</sup> Nadimačkog postojanja. Osnova je u nazivu za šumno istiskivanje zraka kroz grlo i odstranjivanje sluzi, hračkati. Sufiksi na *-alo* su česti u nadimačkim prezimenima kod južnih Slavena, npr. Brekalo, Bubalo, Čorkalo, Čorkalo, Čuvalo, Đipalo, Kenjalo, Krkalo, Mrdalo, Mucalo, Nogalo, Propadalo, Puhalo, Škrabalo, Šutalo, Zatezalo i dr.

<sup>23</sup> Naselje se nalazilo u okolici Sente, a postojalo je istoimeno naselje u Baranji (Csánki 1894: 156, 500). Odvojak nečega, *prasl.* korкъ, *rus.* o-kórok, *bug.* krak: noga. Grad u Poljskoj Kraków prema legendi iz osobnog imena Krak. Grad u Njemačkoj Krakow am See, ostatak imenovanja polapskih Slavena. Krakovec (*ukr.* Краковець) naselje u blizini ukrajinsko poljske granice, zapadno od Lavo-va. Naselja Krakov, Krakov, Krakovec, Křekovice u Češkoj, Krakovo dio Ljubljane, Krakovski gozd šuma kod Koprivnika u Sloveniji. U Hrvatskoj Krakovac, zaseok u Ličkom Lešću, Krakovo šuma u blizini Vrbovca. Krakovica dio Žitorađa u Srbiji, Krakovići, Cazinska krajina u Bosni i Hercegovini. Izvedeno prezime Kraković u Hrvata, Srba, Bošnjaka.

<sup>24</sup> Od slavenske riječi knez. Suglasnici na početku riječi *kn* (knez) u izvornom slavenskom nazivu prilagođeni su jezičnim pravilima jezika primatelja uvrštavanjem samoglasnika *e*. Daljnjom transformacijom u današnju Kanjižu.

<sup>25</sup> Zootoponim, prema nazivu za vrstu ptice u više slavenskih jezika (DL-DF 14145).

Thapolcza (*prasl.* *teplъ, toplъ, stsl.* *toplъ*)<sup>26</sup>, Tolmach, Tholmach/Tholmacz (*prasl.* \**тълмачъ, rus.* *tolmáč, polj.* *tłumacz*), Twhharazth/Thelharazth/Töl-harasz<sup>27</sup>, Narduncharasta, Haraszt(i)/Harazthi/Harazthy (hrast, *prasl.* *xvorstъ*)<sup>28</sup>, Vrbay/Vrbaz/Orbaz (*prasl.* *vъrba*) i dr. koji se mogu pratiti kroz razdoblje srednjovjekovlja pod ugarskom vlašću (Csánki 1894, Hoffmann 2005, Póczos 2011). Petar Skok (1939: 11) navodi da su izvorna slavenska imena u bačkim toponimima bili adjektivi (npr. Daroslavovo, Časlavovo), „ali ih je mađarski toponomastički metod okrenuo u čista lična imena bez adjektivnog sufiksa“. Također, povezuje se sa slavenskom osnovom imena Bačka, međa, te u drugim susjednim područjima Csongrad „crni grad“ – *prasl.* *čъrпъ, prasl.* *gordъ*, villa Nougrad, Csingrad (Skok 1939). Ante Sekulić (1991: 9) povezuje ime Bodroga prema slavenskom plemenu Bodrića (Obodriti/Abodriti). Prijenos ovih toponima govori o kontinuitetu stanovništva koje su Mađari zatekli. U suprotnom, da je to stanovništvo u potpunosti stradalo ili izbjeglo u druga područja, bio bi formiran u potpunosti nov toponimski sustav poput toponima dijelova velike ravnice u unutrašnjosti Ugarske. Prekid slavenskog kontinuiteta i izostanak slavenskih toponima vidljiv je upravo u velikim ravničarskim prostorima udaljenijim od velikih rijeka.

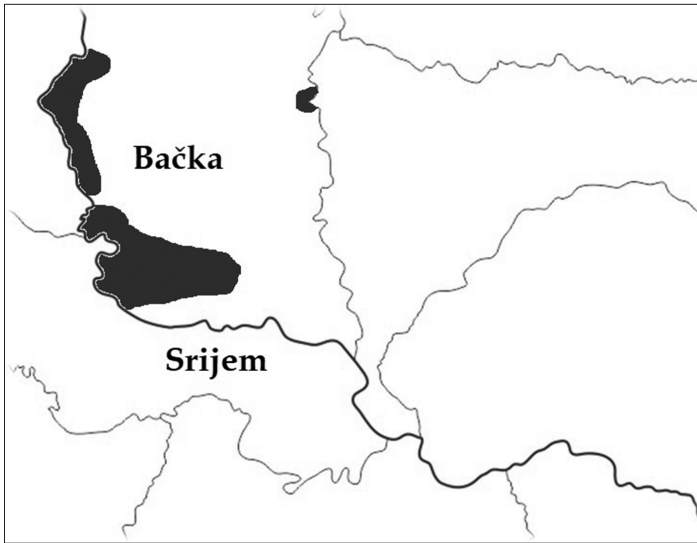
Pojedini toponomastički odrazi upućuju na područja staroslavenskog kontinuiteta, jezičnih doticaja i prodiranja kajkavskoga narječja na istok, npr. berek/bereg u značenju močvarno tlo (Brozović i Rončević 1999: 3). Mijo Lončarić (1997: 167) smatra da se u predmigracijskom razdoblju prije 16. st. prijelazno kajkavsko-štokavsko područje prostiralo do područja Donjeg Miholjca, a prava kajkavština nešto zapadnije, svakako istočno od Slatine. Slaveni u Podunavlju su s kajkavskim utjecajima imali doticaj preko takvih prijelaznih govora, od kojih su nakon višestoljetnih migracija najistočniji i najbliži Podunavlju ostali podravski kajkavski govori istočno od Barča (*mađ.* *Barcs*) oko Lukovišća (*mađ.* *Lakócsa*) u Mađarskoj i južno od Drave s hrvatske strane granice (Brabec 1982: 77-79). Pretpostavlja se na temelju jezičnih tragova, slavenskih posuđenica u mađarskome jeziku da je dijalekt panonskih Slavena bio prijelaz između najjužnijih dijalekata zapadnih Slavena (kasnije moravsko-slovačkih dijalekata) i najzapadnijih govora južnih Slavena (kasniji hrvatsko-slovenski dijalekti). Mijo Lončarić iznosi podatak da je doticajno područje slavenskih dijalekata prije mađarskog doseljavanja moglo biti na sjevernom području Balatina (današnjeg *mađ.* *Balatona*). Drugi dijalekt panonskih Slavena na istočnom dijelu Panonije je imao tragova bugarskih slavenskih značajki što se podudara s prostorom nekadašnje bugarske vlasti (Zoltán 2015: 37). Kontaktna zona između slavenskih i

<sup>26</sup> U značenju toplica. Nalazilo se na graničnom području Bačke i Bodroške županije oko današnjeg Stapara i Sivca (Csánki 1894: 165). Usporedi s primjerima istog imenovanja u zapadnom dijelu Panonije (Dudás 2019: 56). Zapadno od Stapara u smjeru Apatina postoje termalni izvori tople vode.

<sup>27</sup> Osnova je slav. hrast koji je u brojnim toponimima u slavenskim zemljama i područjima s povijesnom prisutnošću ili suvremenom slavenskom populacijom. U mađarskom je izvršena prilagodba ubacivanjem samoglasnika *a* između suglasnika *b* i *r* haraszt. Slično je s etnonimom Hrvat = *mađ.* Horvat.

<sup>28</sup> Odgovara današnjoj Rastini (Csánki 1894: 200).

mađarskih govornika rezultirala je toponimima koji su mađarski, ali sa slavenskom osnovom iz posuđenica ili mađarskom osnovom i slavenskim sufiksima, npr *in, ov* (Skok 1939: 16).<sup>29</sup> Zasigurno među nekim toponimima ima ostataka slaveniziranih germanskih i turkijskih jezika koji su vremenom također prilagođeni mađarskome (Skok 1939: 9). István Kniezsa (1938: 423) u svojoj analizi toponima utvrdio je da su tijekom 11. st. slavenska imena počinjala uz Dunav oko Kalače i protezala se nizvodno do velikog dunavskog zavoja gdje Dunav skreće prema istoku. Mogu se izdvojiti dva veća područja sa slavenskim naseljima, u blizini Baje i u jugozapadnom dijelu Bačke županije.<sup>30</sup> Na područjima udaljenijim od Dunava u unutrašnjosti ravnice slavenski toponimi izostaju ili su izolirani jezični otoci.



*Slika 1. Slavensko stanovništvo u Bačkoj u 11. st. prema (Kniezsa 1938: 423)*

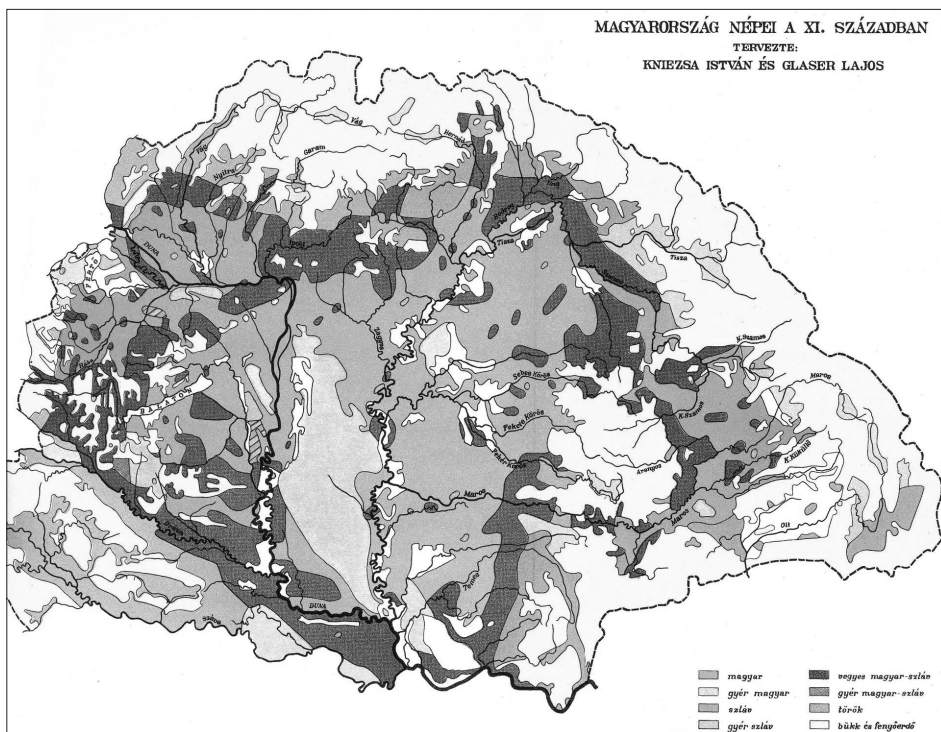
To je u suglasju s informacijama koje donosi Porfirogenet da su Mađari (koje naziva „Turcima“) u vrijeme naseljavanja uništili Veliku Moravsku za vrijeme njezinih unutarnjih sukoba, koja se do konca 9. st. prostirala na širokim panonskim područjima, a stanovništvo iselili.<sup>31</sup> Narod koji je ostao bio je „raštrkan, dio je pobje-

<sup>29</sup> Primjerice, Funou/Funow/Fonow, Sulgabekin/Szolgabekény u Bačkoj županiji (Hoffmann 2005: 266). Osnova je slavenska riječ sluga koja je prilagođena jeziku primatelju uključivanjem samoglasnika između suglasnika *s* i *l*: sluga → szuluga → szolga. <https://www.arcanum.com/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/sz-F3D93/szolga-F3F74/> (pristupljeno: 17. svibnja 2022.).

<sup>30</sup> Takva prostorna distribucija toponima zadržat će kontinuitet sve do osmanskih osvajanja.

<sup>31</sup> Konstantin Porfirogenet navodi da se iza Sirmiuma (Mitrovice) prostirala Velika Moravska. To znači prema Porfirogenetu da je bačko Podunavlje u vrijeme doseljavanja Mađara zasigurno bilo dio te velike slavenske države (DAI 1967: 177).





Slika 2. Stanovništvo Ugarske u 11. st. István Kniezsa i Lajos Glaser.

Izvor: [https://dka.oszk.hu/025900/025909/75\\_nagykep.jpg](https://dka.oszk.hu/025900/025909/75_nagykep.jpg)

gao i potražio utočište kod susjednih naroda, među Bugarima, Turcima, Hrvatima i ostalim narodima“ (DAI 1967: 181).

Frekventnost slavenskih toponima, i onih koja nose prefiks *Toth* (povj. *mađ.* = Slaven) tijekom srednjovjekovlja, bila je najveća u blizini Dunava gdje su se slavenske skupine nakon ugarskog doseljenja mogle povući u teže pristupačna područja ispresijecana močvarama i šumama. Slična situacija je u područjima uz Dravu i Dunav u susjednoj Baranji gdje su se Slaveni i njihovi toponimi održali u značajnom broju. U Bačkoj i Bodroškoj županiji od 13. do 16. st. neka naselja nose nazive Tóti (kod Baračke), Thotyzygeth/Tótság (kod Bátmonostora/Monoštorlija), Tothfalw (kod Koluta), Thocharanyan/Tótaranyán (kod Apatina), Tothfalw/Tótfalu (kod Monoštora i Kupusine), Tothwayzka (Vajska), Thothchewregh (sjeverno od Bača u okolici Sonte), Thothfalw/Tótfalu (kod Obrovca), Tótcserg (Kruščić), Thothfalw/Tótfalu i Bathathofalw/Bátatótfalu (kod Sonte), Dorozlothofalw/Doroszlótótfalu (kod Srpskog Miletića) (Antunovich 1882: 60; Eschenburg 1976: 61, 87; Rác 2011: 169-195). Često je riječ o naseljima u kojima su obitavali ili još uvijek obitavaju bački Šokci npr. Tothwayzka (Vajska). Stvaratelji ovog sloja toponima su Mađari koji su imenovali naselja prema njihovom stanovništvu, a takvu praksu su imali diljem Ugarske (Kristó, Makk, Szegfű 1973: 24-26). Nazivi ovih naselja govore o

motivima za davanjem imena mjestima, a to je distinktivno stanovništvo u odnosu na populaciju drugih naselja kako bi njihova imena služila kao orijentiri u prostoru.

Uz metodološka ograničenja donošenja zaključaka temeljem toponima o jezičnoj strukturi stanovništva oni daju naznake da je bačko Podunavlje bilo za vrijeme Arpadovića miješano. Ovakav tip izvora ne može dati odgovor o omjerima etničkih skupina već se jedino može zaključiti da je slavensko i mađarsko stanovništvo koegzistiralo na tome području (Hoffmann i Tóth 2016: 288). Najveći broj slavenskih toponima bio je uz Dunav, napose u području Sonte, Doroslova, Bača. Uz slavensko i mađarsko stanovništvo postojali su ostaci drugih jezičnih skupina (turkijskih), a njima treba pridodati i doseljene nove populacije Ismailita, Pečenega, Kumana, Jasa, Saksonaca i dr. Područje je naslonjenošću na Slavoniju, Srijem, Baranju, prometnim vezama, skelama preko Dunava, bilo izloženo povremenim migracijama čime se stariji slavenski supstrat uspijevao dodatno očuvati. Dunav nije predstavljao značajniju prepreku migracijama (Gulyás 2011: 184). Slavenska populacija je u Srijemskoj i Vukovskoj županiji bila brojnija i homogenija od Bačke o čemu svjedoče uglavnom slavenski toponimi na tom području (Csánki 1894; Šimunović 2002). Erdut je skelom preko Dunava bio povezan s mjestom Funou/Funow/Fonow, u blizini današnje Sonte (Jelaš 2018: 110).<sup>32</sup> Opatovac u blizini Vukovara je preko Dunava bio povezan preko Lengyela<sup>33</sup> (Bačkog Novog Sela) s unutrašnjosti Bačke i županijskim središtem Bačom (Jelaš 2018: 172). Ilok je prijelazom preko Dunava bio spojen s (Malom) Peštom<sup>34</sup>, današnjom Bačkom Palankom (Jelaš 2018: 137).

### *Doseljavanja iz Bosne, Slavonije i Hrvatske*

Prve masovnije migracije na područje srednjovjekovnih županija Bač, Bodrog i Čongrad pod jurisdikcijom Kalačke nadbiskupije odnose se na prisilno preseljenje stanovništva iz Bosne tijekom križarskih pohoda ugarsko-hrvatskih vladara. Kalačko-bački nadbiskup Ugrin od roda Csák je 1222. po povratku odveo više tisuća stanovnika Bosne te ih naselio u svojoj nadbiskupiji za koje je morao tražiti svećenike iz susjednih zemalja i biskupija, poglavito iz Bosne (Sekulić 1991: 56, 151). Provala Tatara 1241./42. uništila je polovicu naselja u Bačkoj. Značajnije se očuvao dio stanovništva uz dunavske rukavce, riječne otoke, močvare Mostonge i Dunava o čemu svjedoči kontinuitet naselja na tom području. Naseljenost je bila dodatno narušena zbog sekundarnih posljedica invazije (izostanak sjetve, uroda, narušenog stočnog fonda). Bela IV. u demografskoj obnovi dozvolio je naseljavanje, tj. povratak, nomadskih Kumana u unutrašnjost ravnice između Dunava i Tise (Kincses-Nagy 2013: 173-174). Potreba utvrđivanja gradova i obnove nakon tatarske provale 1242./3. po-

<sup>32</sup> Posvojni pridjev *ov* u imenu ovog naselja na mađarskoj osnovi Fonó vjerojatno je slavenski odraz imena. Toponimi s posvojnim oblicima koji završavaju na *ov*, *ev* i *in* također su zabilježeni na tom području Podunavlja. Zanthov/Zantow kod današnjeg Santova, Crakow kod Sonte (Csánki 1894: 156, 208).

<sup>33</sup> Doslovno značenje Poljak. Ime je označavalo Poljake i govornike poljskog jezika.

<sup>34</sup> Moguće slavenskog podrijetla, Pest, staroslavenski песть.

taknula je kralja Belu IV. da naseli iz Dalmacije klesare i graditelje u unutrašnjost Ugarske (Bačić 2005: 50). U desetljećima nakon iniciranja demografske revitalizacije opustošenih krajeva javlja se 1322. prvi pisani spomen naselja Hrvati (Horuoth, zatim 1437., 1464. Horwath i 1522. Horwathy) jugoistočno od Bača (Rácz 2011: 43). Naseljavanje je teklo ranije, vjerojatno u drugoj polovini 13. st. kada se javlja veći broj naselja s novim imenima. Pripadnost zajedničkoj kruni omogućit će stjecanje posjeda slavonskom i hrvatskom plemstvu u južnoj Ugarskoj koje će utjecati na migracije svojih podložnika. Obitelj slavonskog plemstva Čupor Moslavački posjedovala je imanja na području Sonthe i južno od Bača od 13. st. (Andrić 2005: 52-56; Nikolić Jakus 2011: 274-279). Ogranaci više rodbinski nepovezanih obitelji koje su nosile etnički i zemljopisno motivirano prezime Horvat posjedovali su imanja u Bačkoj. Razlikovali su se prema pridjevima nastalim od posjeda – Aranyáni, Drági, Iregi, Kylvwi, Szent-Mártoni, Zenth-Mariai, Szent-Miklósi i dr., Kišhorvat Hlapčić, Talovci (i njihov ogranak Banić – Bánffy, prema banskoj tituli), Kapitanici od Dišnika, ogranak slavonskih Borića, Berislavići Grabarski i dr. (Csánki 1894; Andrić 2005, 2009; Nikolić Jakus 2011; Bara 2016). U ugarskim izvorima običan puk i niže plemstvo koje je dolazilo s područja srednjovjekovne Hrvatske imenovano je jednostavno „Horwath“, „Croatus“, dok je više plemstvo sačuvalo svoja prezimena ili je etnonim bilježen uz mjesto njihova posjeda. Uz autohtonu populaciju pojam „Toth“ je u Podunavlju mogao označavati i doseljenika iz nekog od drugih slavenskih krajeva, najčešće susjednih Srijema i Slavonije. Doseljavanje u istu sredinu gdje je bilo starijeg slavenskog panonskog stanovništva, uz blizak jezik, slične običaje omogućavalo je njihovo stapanje i nivelaciju u kulturi, ali i prilagodbu prema širem ugarskom društvu.

### *Staro panonsko slavensko stanovništvo i doseljenici*

Porastom broja doseljenika iz Bosne, Slavonije, Hrvatske kralj Ludovik I. tražio je 1366. bosanske franjevce da u južne krajeve Ugarske pošalju vjerovjesnike. Papa Grgur XI. (1370. – 78.) dopustio je bosanskim franjevcima djelovanje u tri biskupije u Ugarskoj: Pečuškoj, Kalačkoj i Čanadskoj jer ugarski svećenici nisu razumjeli jezik slavenskoga stanovništva (Sekulić 1991; Unyi 2001). Nikola Tot (Nisolaus Toth) spominje se 1349. kao novi vlasnik naselja Vizigyala koje se nalazilo u blizini Dunava (DL-DF 50265, Csánki 1894: 137). Uz katolike na tom području su bili prisutni i pripadnici drugih vjera. Prema izvješću inkvizitora Jacobusa de Marchya 1437. u Bačkoj su sljedbenici Crkve bosanske živjeli u području uz Dunav, udaljeni oko kilometar i pol od rijeke. Također su u to vrijeme doseljavali Srbi u područje Podunavlja (Fermendžin 1892: 159; Pavičić 1953: 39). Kroz 14. i 15. st. je prisutnost bosanskih franjevaca u ugarskom Podunavlju bila sve značajnija, napose je bila vidljiva kroz nove samostane i misionarski rad među doseljenim stanovništvom. Franjevci su, upravo na području uz Dunav, vodili samostane u Kolutu, Futogu i Kovilju odakle su vršili dušobrižništvo u naseljima u široj okolici (Hoško 1987: 122-123).

Oppidum Zond (u blizini današnje Sonte) bio je sjecište brojnih putova, grad s razvijenom trgovinom i sajmovima, obrtništvom i prijevozništvom brodovima. U Zondu djeluju Toma Slaven (Thomas Slaus), postolar 1448. (DL-DF 65894), Pavao Kapitanić „Paulus Kapithanfy“ iz Križevačke županije bio je gradski službenik „officialis“ (Pálosfalvi 2012: 178), isto tako gradski službenici Juraj Hrvat (Georgius Horwath), Mate Slaven (Matheus Thoth) 1474. (DL-DF 17601) i dr. Dokumenti spominju više osoba Slavena (Sclausa) i Hrvata (Horwatha), onih sa slavenskim prezimenima 1460-ih, što svjedoči da je ta komponenta stanovništva u gradu i okolici bila zastupljena (DL-DF 15595, 16323, 18009). U neposrednoj blizini grada nalazio se posjed Horwath na istoimenom dunavskom otoku u posjedu Zonda, nasuprot Erdutu (DL-DF 18051). Erdut je među kmetovima imao miješano stanovništvo (DL-DF 15593). U nedalekom Aljmašu i Draazadu (Drava Sad) nasuprot Zonda, prema poreznom popisu iz 1469., također je živjelo izmiješano slavonsko/hrvatsko i mađarsko stanovništvo (Mažuran 1980: 139, 162-164). Sličnu zastupljenost sa slavensko/slavonskim/hrvatskim stanovništvom imali su i gradovi Bač i Segedin. Naziv ulice Tot „Plathea Thoth“ u Segedinu potječe još iz srednjega vijeka (Blazovich 1999: 39). Među većim brojem stanovnika neki su popisani pod prezimenom „Thoth“, neki imaju prezimena Ivanko, Vidak, Vinko (Yvanko, Wydak, Winko), Anđelić (Angalytha), Baratin (Barathyn), te Hrvati „Horwath“ za koje se navodi da posjeduju vinograde „habet vineas in Kamonch“ (Reizner 1900: 114). Plemička obitelj Benković (Horwath) de Plawna (kod Knina) imala je posjede početkom 16. st. u okolici Segedina (Reizner 1900). U trgovištu Subotica među Kumanima zabilježen je stanovnik Grgur Horvat 1458., a doseljenika s područja Hrvatske je bilo u obližnjim joj naseljima (DL-DF 88331, Blazovich 1999: 32). U južnom susjedstvu Bačke Ilok je u 15. st. imao većinsko mađarsko stanovništvo, ali i veliki broj Slavena koji se spominju pod oznakama Sclavus ili Sclavo (Fine 2006: 128). Posebnu skupinu doseljenika predstavljali su Dubrovčani koji su kroz 14. i 15. st. proširili svoje poslovanje na južnu Ugarsku. Višegradskim ugovorom 1358. Dubrovnik je priznao vlast ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika I. što im je omogućilo stjecanje određenih poslovnih povlastica. Osnovani su kolonije u Mitrovici, Kovinu, proširili su poslovanje na Bač, Temišvar, Budim, Peštu, Ostrogon, početkom 16. st. na Segedin (Foretić 1980: 298).<sup>35</sup> Prisutnost hrvatskih doseljenika u različitim ulogama i statusima, od graditelja, obrtnika, trgovaca, vojnika do plemića i državnika, u Budimu kao važnom središtu bila je konstantna. S kraja 15. st. (1493. i 1494.) postoje sačuvani podaci o hodočascima u Rimu među kojima se nalaze Hrvati iz Podunavlja (Bara 2016: 15). Obrambena uloga južnih dijelova Ugarske otvorila je prostor za uključivanje južnoslavenskog elementa u obranu granice što se odrazilo i na uvođenje slavenskih izraza u vojnu terminologiju. Kalački nadbiskup Péter Várdai pišući o troškovima plaća vojnika u dokumentu 1492. koristi izraz „wojnikos“ – vojnik (Petri de Warda 1776: 78; Lemajić 2015). O doseljenoj, izbjegloj populaciji iz Bosne, Hrvatske, Srbije svjedoče novi antroponimi, učestalija pojava prezimena u dokumentima na

<sup>35</sup> Dubrovačke kolonije i njihovi svećenici imat će važnu ulogu u održanju katolika pod osmanskom vlasti tijekom 16. i 17. st. i branu protiv širenja protestantizma na ostatke katolika u Podunavlju.

sufiks *-ić*, kao i oznake uz osobna imena Bosnyak, Horwath, Racz, „Prybegh“. Dio hrvatskog i bosanskog plemstva te njihovih podložnika se pred ugrozom na svojim matičnim posjedima, ili oni koji su ih već izgubili u osvajanjima, preselio dalje na istok u Banat (Unyi 2001: 31-33; Isailović 2021).

Istodobno s doseljavanjima u Podunavlje odvijala su se pomicanja dinarskih populacija iz Hercegovine i unutrašnjosti Dalmacije koje će se s osmanskim osvajanjima širiti u više smjerova, a bit će imenovane bunjevačkim, morlačkim i dalmatinskim imenom. Migracije bunjevačkih rodova u to vrijeme mogu se pratiti preko osmanskih i kršćanskih izvora. Podaci iz osmanskoga poreznoga popisa iz 1477. za Hercegovački sandžak bunjevačke skupine Krmpota, Vojnića, Sladovića zatječu na prostorima zapadno od rijeke Neretve u statusu vlaških džemata (skupina, zajednica, općina), posebnoga pravnoga statusa i unutrašnje organizacije (Aličić 1985). Bunjevački rodovi u to vrijeme još nose osobna narodna imena (Milić, Milivoj, Milun, Milašin, Radoje, Vladisav, Vučina, Vukas, Vukić i dr. usp. Aličić 1985), a u manjoj mjeri kršćanska (biblijska, svetačka i kalendarska) što je bio slučaj i drugih hrvatskih skupina koje su živjele udaljenije od obalnih i kopnenih središta do kraja 16. st. Kod Hrvata nakon toga počinje ustaljivanje kršćanskih imena, dok u Srba i naroda koji ostaju pod utjecajem istočne crkve slavenski antroponimijski sustav održao se do suvremenosti. U drugoj polovini 15. st. istočno od bunjevačkih skupina nalazili su se pravoslavni jekavci, dok su Bunjevci bili dosljedni novoštokavski ikavci i njezini širitelji migracijama. U tom razdoblju, u doticaju s drugim skupinama stanovništva, oblikuje se bunjevačko ime za katolike novoštokavske ikavštine koji su živjeli transhumantnim obrascem gospodarenja i posebnoga socijalnoga statusa. Lingvistički tragovi novoštokavske ikavštine njihovo ishodište u 15. st. smještaju upravo u područje Hercegovine. Etnološke studije rekonstruiraju preko kulturnih elemenata ranije prostore obitavanja Bunjevaca na jugoistočnim dinarsko-jadranskim graničnim područjima u smjeru povijesne Crvene Hrvatske (Černelić 2006: 11). Njihova dominantna gospodarska djelatnost, transhumantno stočarstvo, omogućavala je laku i brzu pokretljivost. Uz prisilna kretanja zbog vojnih osvajanja dio njihovih migracija bio je pokretan ekološkim potrebama i stočarskim načinom života (Bara 2012). Na smjer migracija Bunjevaca upućuju toponimi koji su nastali na područjima koja su nastanjivali. Jedno od njih je selo Vojnići kod Ljubuškog (Šarić 2008: 38). Oko 1528. preselili su na područje stare jezgre hrvatske srednjovjekovne države na kojem su Osmanlije oformile Vilajet Hrvati sa sjedištem u Sinju (Šabanović 1959: 176, 208). U nahiji Obrovac kasnije će utemeljiti selo Krmpote (danas Medviđa) (Šarić 2008: 37). Vojnići (džemat Vojihnića) i drugi „Morlaci“ osmanski podanici iz Hercegovine su se u isto vrijeme naseljavali u šibenskoj Zagori uzurpirajući mletački teritorij (Juran 2014: 134-135, 140, 153). Zabilježena je migracija jedne skupine iz tih krajeva 1529./30. u područje oko Dunava gdje će boraviti narednih 35 godina (Jurin Starčević 2004: 159). Ova migracija se vremenski odvijala paralelno s provedbom opširnog poreznog popisa Bosanskoga sandžaka iz 1528. – 1530.

Na prijelazu 15. u 16. st. područje južne Ugarske bilo je pograničnom zonom, još uvijek relativno sigurnom, gdje su nove posjede i službe dobivali hrvatski plemići

koji su preseljavali svoje podložnike. Dio hrvatskoga i slavonskoga plemstva preselio je tijekom 14. i 15. st. u razdobljima veće sigurnosti, dok krajem 15. i početkom 16. st. raste broj prisilnih migranata zbog gubitka matičnih posjeda. Oni se, kao niti ugarski plemići u Hrvatskoj i Slavoniji, nisu smatrali strancima te su uživali sve plemićke privilegije (Jurković 2005: 64-65). Od visokog plemstva u Bačkoj su djelovali Petar Berislavić (1475. – 1520.), kasniji hrvatski ban, kao kalački kanonik i bodroški arhidakon 1501. i prepošt crkve u Hajszentlőrincu 1502. – 1507., Ivan Berislavić Grabarski i sin mu Stjepan Berislavić Grabarski bili su ženidbenim vezama izabrani za srpske despote u službi ugarskog vladara sa zadaćom obrana južne granice Ugarske, i napose Grgur Frankopan Cetingradski, kanonik štilac Kalačke nadbiskupije 1493. i kalačko-bački nadbiskup i bački župan (1503. – 1520.) (Bara 2016: 14-15). S visokim prihodima, po visini odmah iza Ostrogonskog nadbiskupa, stalno je mogao držati 500 konjanika pod oružjem. Vjerojatno je izravno utjecao na preseljenje drugih hrvatskih plemića, *familijara* Frankopana, u Bačku. Srednje i niže plemstvo je odlučivalo napustiti svoj zavičaj, praktički kao izbjeglice, i preseliti se u ugarsko Podunavlje, gdje im se priznao status te su mogli nastaviti aktivnu službu magnatu ili vladaru. Iz tog razdoblja javljaju se u njegovoj nadbiskupiji 1509. Gabriel Horwath de Reeg, iz naselja Reeg, tj. Sancti Martini de Reeg u blizini današnje Baje, 1512. Gašpar Horvat iz Kysbodona u Bačkoj županiji i dr. (Bara 2016: 15-16). Među izbjeglicama i novim doseljenicima iz ugroženih i zaposjednutih dijelova Hrvatske, Bosne, Hercegovine bilo je onih koji su koristili narodna pisma, bosančicu i glagoljicu. Tomu svjedoče bilješke na bosančici, na marginama dokumenta Kalačkog kaptola iz 1495. i pismo datirano 1517. u Hajszentlőrincu s glagoljičkim potpisom plemića Grgura Horvatovića, posjed kod današnjeg Santova (Gregorius Horwath de Marthartzantho) (DL-DF 88800, DL-DF 89085; Fekete Nagy 1979: 425). Nema sumnje da je i Grgur Frankopan bio jedan od onih koji su poznavali glagoljicu, kao i krug ljudi koji ga je slijedio u Bačku.<sup>36</sup> Frankopan je u svojoj rezidenciji u Baču bio domaćin obrazovanim ljudima svoga vremena, kod njega je dulje vrijeme tijekom 1508. boravio Dubrovčanin Ludovik Crijević Tuberon (1458. – 1527.) koji mu je posvetio djelo *Komentari o vlastitom vremenu u jedanaest knjiga* (*Commentariorum de temporibus suis libri undecim*). Da je kod potomaka doseljenika cijenjenih i integritet u ugarsko društvo bio jak identitet krajeva od kud su im preci doseljavali svjedoče bilješke Ludovika Crijevića Tuberona o bačkom arhidakonu Bernardu Banffyju (Baniću), potomku Talovaca – „A zaista je taj čovjek, iako je uživao priličan ugled među Ugrima, izgario od želje da pokaže kako su njegovi predci bili slavni i među Dalmatincima! Pritom je, više nego ikim drugim iz onih krajeva, sebe želio prikazati Dubrovčaninom, dobro znajući da među samim Dalmatincima Dubrovčani kudikamo najviše odskauču bogatstvom.“ (Rezar 2013: 91) Iako su se prilagođavali novoj sredini, čini se da su doseljeni Hrvati održavali međusobno bliske odnose kroz više

<sup>36</sup> Frankopani su koristili glagoljicu u krajevima gdje su imali matične posjede te su brojne glagoljičke isprave izravno vezane za ovu obitelj. Također i u Cetinu od kud je potjecala grana obitelji Grgura Frankopana i njegova nećaka Franje (Ivana XI.) Frankopana, pisalo se glagoljicom (Lopašić 1866: 490).

generacija što se može pratiti kroz njihove dokumente, društvene i rodbinske veze (Jurković 2006: 58).

Popis desetine 1522. i popis bačkih kmetova 1525. ukazuje na značajnu prisutnost južnoslavenskog stanovništva (hrvatskog, srpskog, bugarskog). Neki od njih imaju oznaku „Horwat“ (u naseljima „Horwathy“, Đurđinu, Pačiru, Temerinu, „Wywarosu“, „Okooru“, „Zondu“, „Lengelu“, „Batha Tothfalw“ i dr.), a u oba popisa oko 5 % obiteljskih starješina je zavedeno pod oznakom „Toth“. Broj Slavena je nesumnjivo bio znatno veći ako im se pridodaju popisani stanovnici sa slavenskim imenima i prezimenima/nadimcima, a dio njih je sigurno bio obuhvaćen pod nadimcima/prezimenima motiviranim zanimanjima, toponimima ili tjelesnim karakteristikama.<sup>37</sup> Antroponimijska analiza (nadimci/prezime prema podrijetlu) popisa desetine 1522. svjedoči da je najviše useljenika u Bačkoj i Bodroškoj županiji bilo iz susjednih joj županija Baranje, Srijema i Vukovske županije. Preko 80 % migranata je stizalo sa zapada i juga, a naselja s natprosječnim brojem doseljenika bila su Zond i Bodrog (Gulyás 2011).

Popisi 1522. i 1525. su obuhvatili dva sloja hrvatskog stanovništva, stariji slavenski (najčešće pod imenom Toth) navezan na Slavonce i Srijemce koji je bio prisutan kroz ranija stoljeća, i noviji migracijski nastao doseljavanjima od 13. do 15. st. i izbjeglički od kraja 15. st. iz zauzetih dijelova Hercegovine, Bosne i Hrvatske. Razdoblje kasnog srednjega vijeka je ono u kojem je došlo do formiranja značajne populacije podrijetlom iz južnih hrvatskih krajeva, njihova stapanja sa starijim slavonskim stanovništvom i postupnog prijenosa hrvatskog imena u srednjovjekovnu Slavoniju (usp. Petković 2006). Slične migracije su se odvijale u bačkom Podunavlju gdje su doseljenici pod imenom „Horwath“ često bili u istim naseljima sa starijim slavenskim stanovništvom. U više bačkih naselja javlja se u južnoslavenskom obliku nadimak/prezime Turčin (Thwrchyn/Thwrchin = *mađ.* Török) za doseljenike, izbjeglice s područja koje su zauzeli Turci.<sup>38</sup> Dio nadimaka/prezime ukazuje na lokalne migracije (Bogyani, Bodroghy, Garaban), doseljenike iz susjednih i daljih županija (Baranyaji, Torontal, Somogi) ili Slavonije – Požgaj (Pozgaj = Požega). U slučaju udaljenijeg i u pravilu nepoznatog ili manje poznatog mjesta podrijetla, osoba se imenovala po imenu državne, narodnosne, jezične pripadnosti, regije ili županije, a u slučaju bližeg mjesta podrijetla imenom dotičnog naselja (Gulyás 2011: 176). Antroponimijska analiza ukazuje da je neovisno o pojačanim migracijama većina stanovništva prije Mohačke bitke nesumnjivo bila mađarska. Ostaci staroga slavenskog

<sup>37</sup> Neka od takvih osobnih imena i nadimaka/prezime su Bakonja, Barić (Barich), Benić (Benich), Berysnya, Bogdan, Baroya, Belay, Danka, Danko, Dobra, Dobray, Doma, Dragy, Dwbita (Dubica?), Đurko (Gywrko), Gywra, Franjić (Frangythh), Herwolya (Hrvolja?), Iwanko, Iwete, Krankoyth, Marynko, Marich, Mathko, Mekich, Myladin, Milat, Millos, Miković (Mykowyth), Mislić (Myslyth), Modra, Morich, Polograd, Pozgaj, Rado, Radacha, Radoza, Radozyn, Radah, Radoh, Rados, Radonja, Radovan, Radić (Radych), Rudić (Rwudyth), Sywalya, Vecerin/Vecherin, Voch, Vocheta (Vučeta), Vokachin, Vida, Vrban, Wokossyn, Wokossyth, Zemleny, Zwdar (Sudar), Zwetho (Sveto) i dr. (DL-DF 37328, Engel 1995, Györe 2014).

<sup>38</sup> U takvim primjerima svi su s kršćanskim imenima te se mogu isključiti etnički Turci ili drugi turski narodi.

sloja, uz novodoseljeno, mogu se prepoznati u očuvanom imenovanju Totima/Slavenima i postojanju dvojnih naselja – Thotharanyan ili ~ Slavenski Aranjan (kod Apatina), Tothwayzka (Vajska) ~ Slavenska Vajska, Dorozlothotfalw ~ Doroslovo Slavensko Selo sve do popisa desetine 1522. (DL-DF 37328). Za bolju sliku o samim Slavenima nedostatak je što su oni uglavnom bili predmetom popisivanja, a rijetko su bili sami autori nekih dokumenata u kojima bi ostavili traga o svojim osobnim imenima i kako su ih koristili u svakodnevnoj komunikaciji. Uz njihovu zemljopisnu ili jezičnu pripadnost Sclavus, Toth i Horwath pripadajuća osobna imena su kršćanska, svetačka i biblijska. Iznimno rijetko se pojavljuju i narodna imena, ali ona bi prije svjedočila o novijem sloju doseljenika. Za pretpostaviti je da je staro slavenško stanovništvo bilo bilingvalno, a takvima su postajali i doseljeni Hrvati, te da su koristili dvojake likove za osobna imena i naselja.<sup>39</sup> Spomenuti Grgur Horvatović iz područja današnjeg Santova u ispravi je označen latinskom verzijom imena Gregorius Horwath, a vlastoručno je svoje prezime zapisao glagoljicom u obliku Horvatović (DL-DF 89085, Fekete Nagy 1979: 425). Sufiks *-ović* je dodatak oznaci, nadimku oca ili njegova pretka. Taj oblik je koristio u komunikaciji sa sunarodnjacima<sup>40</sup>, dok je za Mađare vjerojatno to bio samo oblik Horwath uz ime posjeda. Rijetka pojava ili izostanak narodnih imena u dokumentima ne znači da ona nisu postojala u svakodnevnoj komunikaciji stanovnika (Mažuran 1980: 129). Prevladavala su osobna imena uz ime pretka, zanimanja (Kowach, Meszaros, Molnar, Szabo, Varga), fizičke karakteristike (Kis, Nagy) ili naselja podrijetla (Bodroghy, Bogyani, Dorozlay, Zondi, Totfalwy) u jednostavnom obliku bez sufiksa. Sufiksi na *-in*, *-ov*, *ev*, *ić* su rijetki. Sufiksi na *-in* su posvjedočeni u Zondu Grodyn (DL-DF 16323) dok je na zagrebačkom području to prezime već dobilo dodatni sufiks *-ić* Grodynych (DL-DF 38060), u drugim podunavskim i potiskim naseljima Barathin, Torocin, Myladin, Threczin, Jurachin, Vocahin (DL-DF 37328; Antunovich 1882: 61; Reizner 1900: 114).

Kod stanovnika koji su popisivani i bilježeni u dokumentima pod imenom Toth (i *lat.* Sclauus, Sclavus, Sclavo) mnogi autori su u nedoumici kamo ih svrstati u narodnosnom smislu. Narodi koji su imali vlastitu državnost poput Hrvata, Srba, Bugara, Poljaka, Čeha tako su i najčešće imenovani, nerijetko i svi došljaci s tih područja s imenom zemljopisnog podrijetla. Slavonci su imenovani pojmom „Toth“, a neke masovnije migracije iz drugih slavenskih zemalja nemaju potvrdu. Svakako se radi o slavenskom življu (Györe 2014: 45-46). Smatramo kako je ovdje riječ o ostacima starog slavenskog stanovništva koje je naslonjenošću na Slavonce, uz lokalne migracije i druge društvene doticaje, bilo međusobno iznimno srodno, ako ne i identično

<sup>39</sup> Među Slavenima u bačkom Podunavlju, analogijom sa susjednim županijama Baranjom, Vukom i Srijemom, vjerojatno su postojali prilagođeni toponimi u svakodnevnom govoru, sa sufiksima *-ovc*, *-evc* primjerice mađarski oblik Godywfalwa u značenju Godinovo Selo / hrvatski Godynowcz (Csánki 1894: 311). Patronimnim ojkonomima na *-ci* (*-ovcil*-*evci*, *-inci*), imenovana su naselja motivirana osobnim imenom ili od nadimačkih priimki rodočelnika dotičnoga naselja.

<sup>40</sup> Grgur Horvatović kao doseljenik na području Santova nije bio usamljen čemu svjedoči i slavenski oblik imena naselja Szanto Zanthov/Zantow (1349.) (Csánki 1894: 208) ili „Szantova“ 1520. (Vass 1979b).



barem u očima neslavenskih promatrača. Drugo pitanje koje nije jednostavno za odgovoriti je stupanj jezične i kulturne asimilacije tih Slavena, kao i doseljenih Hrvata, u predmohačkom razdoblju u Mađare.<sup>41</sup>

Prelazak nadimaka (najčešće zanimanja, tjelesne karakteristike, zemljopisno podrijetlo) u stalna prezimena tek je započeo u kasnom srednjem vijeku i većina populacije, napose nižih društvenih slojeva, nije imala ustaljeno prezime. U tom slučaju imenovanje osobe „Toth“ početkom 16. st. bi pretpostavljalo da je i u tom trenutku jezično/narodnosna ili zemljopisna pripadnost dovoljna distinktivna odlika osobe prema kojoj se može identificirati, poput nekih drugih jezično/etnički/zemljopisno motiviranih nadimaka/prezimeni koja se javljaju. Dodatnu potvrdu o kontinuitetu slavenskog življa u bačkom Podunavlju vidimo u dvojnim naseljima s prefiksom Toth 1522. Vidljiva je to oznaka drugosti za stanovništvo koje je u blizini Mađara.<sup>42</sup>

### *Etnodemografske promjene u prvoj polovini 16. st.*

Velike promjene u strukturama stanovništva dogodit će se prebacivanjem vojnih aktivnosti na područje južne Ugarske koje je već bilo oslabljeno pljačkaškim upadima te velikom seljačkom pobunom 1514.<sup>43</sup> Neki stanovnici su završavali u roblju, a u vojne i pljačkaške aktivnosti bili su uključeni i kršćani iz osvojenih područja. Osmanske postrojbe iz Bosne koje su sudjelovale u Mohačkoj bitci 1526. imale su više od 200 vojnika koji su u popisu osmanske administracije imenovani uz osobno muslimansko ime i oznakom Hrvat i „gulam“. Riječ je o novim muslimanima (koji su tek prihvatili islam) na čiji prvobitni status, tj. status donedavnog roba (zarobljenika) upućuje osmanski pojam „gulam“ (Aličić 2017: 176-178).

Nakon poraza Ugarske kod Mohača 1526. osmanska vojska je u povratku s pohoda na Budim kao dio vojne taktike uništavala naselja, ubijala one koji su joj se našli na putu, a zarobljene je odvodila u ropstvo. Potaklo je to niz zbjegova

<sup>41</sup> Primjerice, naselje Hrvati, koje se prvi put spominje 1322., ne znači kako su naselja s etničkim motivom u imenovanju uvijek naseljavali etnički Hrvati u srednjovjekovnom smislu. Vjerojatno su naselje osnovali i posjedovali ljudi čije je etničko podrijetlo bilo hrvatsko. O samoj strukturi stanovništva pred osmansko osvajanje ne može se sa sigurnošću zaključivati iako kroz tadašnja dva stoljeća spomena naselja neka prezimena/nadimci uz mađarsko upućuju na vjerojatno slavensko/slavonsko (Toth) i hrvatsko (Horwath) podrijetlo dijela stanovnika te moguća zanimanja, odnosno fizičke karakteristike nekih stanovnika. U popisu 1522. zabilježeno je 25 glava domova, s prezimenima/nadimcima: Toth (4), Horwath (1), Dekan (4), Dekany (1), Nagy (2), Nagh (1), Koza (1), Vince (1), Jambor (1), Yanyk (1), Varga (1), Mesaros (1), Kathona (1), Katrez (1), Chyrgy (1), Cherhegy (1), Chordapaztor (1), Zaty (1).

<sup>42</sup> Slična je to praksa etničkog imenovanja koja je postojala u južnoj Ugarskoj nakon velikih migracija od kraja 17. do 19. st. gdje su nastala paralelna naselja i naselja s etničkim motivom u imenu – Srpski Elemir/Njemački Elemir, Hrvatska Keča/Rumunjska Keča, Srpska Boka/Hrvatska Boka, Srpska Neuzina/Hrvatska Neuzina, Njemačka Palanka, Srpski Miletić, Hrvatsko Selo.

<sup>43</sup> Nakon što se plemstvo oslobodilo pritiska, uslijedila je odmazda. Antun Vrančić bilježi da se po Bačkoj nije moglo hodati od pobijenih ljudi. <http://www.zvoni.rs/arhiva/541/ZV25.html> (pristupljeno: 17. svibnja 2022.). U Ugarsku je Vrančića u dječackoj dobi pozvao majčin rođak biskup Petar Berislavić.

stanovništva koje se sklanjalo u močvarna područja u blizini Dunava s bačke i baranjske strane te se pokušalo oduprijeti osmanskim odredima. Bački Monoštor (Bodroghmonostor) je sultanova vojska spalila. Tijekom uništavanja otpora u Baču i jednog velikog zbjega južno od Bača kod Plavne Osmanlije su pretrpjele velike gubitke. Većina stanovništva naselja kuda su prolazile osmanske vojske se razbježalo, dio je zarobljen i odveden. Plemstvo, građani Subotice i stanovnici okolnih sela koji su se sklonili unutar utvrde uspjeli su obraniti grad. Pojedini ugarski zapovjednici su samostalno organizirali napade na postrojbe u povlačenju, a Osmanlije će ostaviti posade na strateškim mjestima u Titelu i srijemskim utvrdama. Narednih godina trajali su sukobi pristalica Ivana Zapolje i Ferdinanda Habsburškog. Kratko se nametnuo Jovan (Ivan) Nenad Crni koji se proglasio za cara, no brzo je poražen, a njegova vojska se dijelom svrstala uz Zapolju, dijelom uz Ferdinanda Habsburškog, a dio se vratio u Srijem pod osmansku upravu. Stjepan Berislavić je bez financijske pomoći Ferdinanda Habsburgovca napustio gradove Bač, Félegyház, Sotin sa srijemske strane Dunava, i Dobor u sjevernoj Bosni 1529. Osmanlije su ih zauzele u svom pohodu prema Beču, a u Budimu su ustoličile Zapolju koji je upravljao Bačkom. Zapolja je imenovao Franju Ivana Frankopana, nećaka Grgura Frankopana, za Kaločkog nadbiskupa (1527. – 43.), no posjedi njegove nadbiskupije bili su opljačkani, djelomično i okupirani. Srpska populacija je već u tom trenutku znatno narasla zauzimajući ispražnjen prostor (Pfeiffer 2017: 89-92). Vjerojatno je takva demografska situacija ispražnjenog prostora, uz ukidanje posebnog vlašskog statusa dijelu kršćana, pokrenula migraciju 1529./30. stanovništva iz Vilajeta Hrvati koje se naselilo u krajeve oko Dunava (Jurin Starčević 2004). Razdoblje je to velikaških sukoba pristaša Ferdinanda Habsburškoga i Ivana Zapolje oko prava na ugarsku krunu koji su dodatno izazivali pomicanje stanovništva. Smjer migracija iz Dalmacije i Slavonije u Bačku stanovništvo nastavlja i tijekom osmanskih vojnih pohoda 1530. – 37. tražeći sigurnost na područjima kojima je vladao Ivan Zapolja pod osmanskom zaštitom (Bačić 2005: 50).

Kronologija samostana u Subotici navodi da su 1537., što se vremenski poklapa s osvojenjem Požege i Klisa, u Podunavlje doselili stanovnici iz Slavonije i Dalmacije (Bukinac 1940: 61-62). Neki od njih će biti kasnije popisani pod imenom Požega „Pojega“ i „Hrvat“ u Segedinu (Halasi-Kun 1964: 6-12). Izbjeglica i drugih pridošlica iz Dalmacije (npr. dubrovačkih trgovaca), Bosne, Hrvatske i Slavonije već je bilo u Segedinu, a o porastu njihova broja i potreba svjedoči djelovanje hrvatskog ispovjednika Juraja Milovana (Milován György) od 1535. (Heka 2015: 31). Sve do konačnog zauzimanja južnih dijelova Ugarske 1541. – 43. na riječnim brodovima (šajkama) u Podunavlju susreću se Hrvati sa Srbima i Mađarima. Među zapovjednicima zabilježeni su Petar Horvat („Petro Horwath“), Ivan Horvat („Joanni Horwath“) i Lovro Horvat („Laurentio Horwath“) (Vitković 1887: 85, 93).

### *Pojava etnonima Šokac i Bunjevac u Podunavlju*

S osmanskim osvajanjima i povezanim migracijama javljaju se i prvi tragovi šokačkog i bunjevačkog imena u pisanim izvorima koja su u usmenoj komunikaciji

zasigurno morala nastati najkasnije na prijelazu 15. u 16. st. Nakon zauzeća Šabačke banovine 1521. Osmanlije su stabilizirale vlast, uključile područje Mačve u Zvornički sandžak i organizirale popis stanovništva. Prvi spomen etnonima Šokac 1533. u obliku ojkonima javlja se u sjeverozapadnom kutu Mačve uz granicu prema Srijemu i Bosni gdje je također postojalo slavensko katoličko stanovništvo pod ugarskom vlašću u ranijim razdobljima (Handžić 1986: 109; Bara 2020). Svega tridesetak godina kasnije 1560-ih, u dvadesetak srijemskih naselja zabilježen je etnonim Šokac kao nadimak, odnosno prezime i njegove izvedenice (npr. Šokče, Šokčić) (McGowan 1983). Neka od naselja sa šokačkim etnonimom su uz samu Bačku uz Dunav ili u njegovoj blizini (Vukovar, Lovas, Bapska, Karlovci, Beška). U dostupnim izvorima šokačko ime u to vrijeme još nije bilo zabilježeno u Bačkoj i Baranji, no ono se migracijama i imenovanjem već postojećih populacija šokačkim imenom zasigurno širilo u drugoj polovini 16. st. Može se primijetiti da je pisana potvrda etnonima Šokac usko vezana uz dinamiku osmanskih osvajanja i državnu administraciju te da je na svim područjima gdje se javljalo bila nazočnost katoličkog i pravoslavnog stanovništva. Čitanje zapisa imena iz popisa dopušta mogućnost njegove pojave daleko na sjeveru iznad Budima u okolici Novigrada (*mađ.* Nógrád) (u naseljima Yenö/danas Diósjenő i Kiss Pet'an/danas Alsópetény) u oblicima prezimena/nadimaka „Sokaç Yanoş, Sokaç Pal“ među južnoslavenskom populacijom (Bayerle 1973: 44, 49)<sup>44</sup> te u Požeškom sandžaku 1579. (Sršan 2001). Čini se vjerojatnim da je osmanska administracija preuzela pojam od pravoslavaca i sudjelovala u njegovom širenju na katolike u Slavoniji, Bosni i Podunavlju jer se etnonim Šokac od početka 17. st. koristio u raznim parnicama u kojima su pravoslavni nastojali sultanskim feranima i beratima katolike staviti pod financijsku nadležnost pećkoga patrijarha (Boškov 1992).

S osmanskim osvajanjima javlja se i migracijama širi i bunjevačko ime. U osmanskom popisu iz 1545. među poreznim obveznicima u Sovskom Dolu u Požeškoj kotlini zabilježeno je prezime Bunjevac (Buturac 1967: 358). U Srijemu je 1560-ih zapisan „Jakob Bunevaç“ u selu „Virşoyofçi“ na području nahije Nijemci (McGowan 1983: 431). Približno u isto vrijeme (1561.) u Ižepu (danas Topolje) upisan je Martin Bunjevac. Nedugo zatim (1570.) je zapisan Márton Bunavác u Maroku (danas Gajić) i Mihaly Bunevacz u „Törcsök falu“ (Velics 1890: 398, 404). Ranija istraživanja su navodila samo slučaj iz Maroka i pristupala mu s oprezom (Erdeljanović 1930: 61). Međutim, učestalost njihovih zapisa čini vjerojatnim da su navedeni nadimci/prezimana svjedočanstva ranih izdvojenih migracija bunjevačkih rodova, napose kad se stave u relaciju s migracijom iz Vilajeta Hrvati 1529./30. u Podunavlje. Osmanski ferman iz 1564./1565. o popisivanju Kliškog sandžaka (sre-

<sup>44</sup> U nekim od naselja javljaju se stanovnici s prezimenima/nadimcima Hrvat, Rač/Rac?, Andrić, Antalić, Baković, Danić, Dušić, Ganić, Gobronić (?), Ferencić, Jolanić, Štović (?), Kalić, Kabalić, Kemenić (Kamenić ?), Konić, Matković, Miletić, Morić, Petrić, Rajić, Tovarnik ? („T'avarnik“), Đura, Đuran, Đuro, Đurko, Đurica, Svahić (?), Štefanić, Velić. Narječja na jugu srednje Slovačke koja su obuhvaćena ovim defterom i u suvremenom razdoblju imaju neke južnoslavenske jezične elemente (Sedlák 2000: 187). Ipak, ovdje treba biti oprezan jer se zapis može čitati i kao Sokač (*arb.* = kuhar), a pojava patronimskih prezimena identičnih ili sličnih južnoslavenskima jednim dijelom mogu biti slovačka.

dišnja Dalmacija, zapadna Bosna i zapadna Hercegovina) govori o tome kako se veći broj raje koji se „prije 35 godina“ iselio u krajeve oko Dunava vratio (Jurin Starčević 2004: 159). Nije poznat razlog povratne migracije, a dio naseljenika mogao je ostati u Podunavlju.<sup>45</sup> Primjerice, car Ferdinand Habsburgovac dodijelio je Stipanu Prčiću iz Subotice plemstvo 1561. (Sekulić 1991: 38, 41). To je bilo moguće zbog mađarsko-osmanlijskog dvovlašća u Bačkoj (Skenderović 2017: 68). Vremenski okvir povratne migracije bi značio da je ta populacija morala biti negdje u podunavskim sandžacima (srijemski, segedinski, mohački) i obuhvaćena prvim popisima osmanskih vlasti koji su se odvijali od 1540-ih do 1560-ih na što upućuju i primjeri osoba s prezimenom Bunjevac. Uži prostorni obuhvat jezgre doseljenika teško je odrediti. Jovan Erdeljanović smatra da su pridošlice iz Dalmacije bile u južnoj Bačkoj u području Plavne i Obrovca (Erdeljanović 1930: 60-61). Zbog narodnih imena koja su uz svetačka imena u 16. i 17. st. još uvijek nosili Bunjevci (npr. Bogdan, Božić, Budan, Milanko, Milašin, Milun, Milodan, Miljko, Radak, Radić, Stanko, Vuk, Vukman) u pravilu nije ih moguće izdvajati od pravoslavnih „Morlaka“ ili „Vlaha“ u defterima.<sup>46</sup> Popis Segedinskog sandžaka, kojemu je pripadala Bačka, nastao u prvih nekoliko godina nakon osmanskog ponovnog zauzimanja Bačke, i sjeverno sve do Budima 1541.<sup>47</sup> Svjedoči o migracijskim i etnodemografskim promjenama. Stabilizacija osmanske vlasti i postavljanje posada u tvrđave potrajali su do 1543. kada su zauzeti Segedin i Subotica. Iste godine, u popisu naselja koja su plaćala desetinu

<sup>45</sup> Motive za preseljenje dijela bunjevačke „vlaške“ populacije iz Vilajeta Hrvati u Podunavlje oko 1529./1530. treba tražiti unutar konteksta vremena i područja iseljavanja i naseljavanja. Zabilježeno je da su se u to vrijeme odvijale migracije Vlaha Krmpota iz Hercegovine oko 1528. godine koji su doselili na šire područje Gračaca u Lici. Njihovi rodovi su naseljavali osmanska krajišta tijekom ratnih pohoda i osvajanja područja Hrvatske od pada Knina 1522. do pada Klisa 1537. (Šarić 2008: 36-37). U tome razdoblju sva je unutrašnjost Dalmacije bila zauzeta od Osmanlija. Istodobno, Osmanlije su zauzele dijelove Podunavlja, a u drugima su trajali sukobi Zapoljinih i Ferdinandovih pristaša. Takve okolnosti, u nedostatku izvora, upućuju na pomisao da se migracija pokrenula zbog promjene u posebnom vlaškom statusu dijela kršćana u razdoblju nakon Mohačke bitke 1526. (Šarić 2008: 39). Njihova tradicija transhumantnog stočarstva umanjuje vjerojatnost da su preselili kao dio agrarnih politika. Također, osmanski izvori spominju u Podunavlju nomadsko stanovništvo (hajmani) u osiguravanju putova. Vjerojatnijim se čini pretpostavka da su bili uključeni u neke oblike pomoćnih vojnih aktivnosti, u čuvanju skela i važnih komunikacijskih putova. Izvorima potvrđena praksa iz kasnijeg razdoblja prelaženja u službu kršćanskih ili osmanskih vlasti u graničnim područjima, zonama ratovanja ostavlja otvorenim u čijoj su službi bili, iako njihov povratak u Kliški sandžak oko 1564/65. više odgovara da je to bila osmanska strana.

<sup>46</sup> Oblik osobnih narodnih imena iz tog razdoblja je sačuvan u suvremenom patronimičkom prezimskom fondu Bunjevaca (Bogdan, Božić, Budanović, Milašin, Milanković, Milunović, Milodanović, Miljković, Radak, Radaković, Radić, Stanković, Vukov, Vuković, Vukmanov i dr.). Primjerice, katolički „Morlaci“ Vojnici u šibenskom zaleđu su sredinom 16. st. imali u nekim slučajevima dvojna narodna i svetačka imena Vujica, rečeni Jure, Morlak iz Vojihnića (Vugiza aliter Georgius murlacus de Uoghnihi), što je bila rijetka pojava u zapisanoj antroponimiji (Juran 2014: 153).

<sup>47</sup> Elegija Mavra Vetranovića „Tužba grada Budima“ pod dojmom kršćanskih poraza navodi: „A sad nije Ugrina, Čeka ni Poljaka, da s kopjem Turčina na polju dočaka; nije već Hrvatini od Bosne vitez taj, ni hrabren Dalmatin, Ardeljac i Ugrovlah, ki vjeru krstjansku sabljom su dijelili i u krv pogansku desnice mastili. A sad nije Kosova, a sad ni Krbave, ni polja ravnoga ni hrvacke slave“. (Foretić 1981: 299).

Kalačkoj nadbiskupiji, upisana su nova naselja Matarić i Mironić. Srednjovjekovna struktura naselja se u većoj mjeri narušila te je uz depopulaciju nekih naselja nestala. Mađarsko, i veći dio, ostalog stanovništva, izbjeglo je na sjever, približno u liniji Baja – Segedin, i na istoku u Banat, a doseljeno je uglavnom srpsko stanovništvo, te manjim dijelom i drugo stanovništvo iz prethodno osvojenih krajeva – Vlasi, Bugari i Romi. Mali broj mađarskog i „totskog“ stanovništva karakterističnog „imenoslova staroslavenskoga tipa“ (Pešikan 1995: 42), sa zamjetnim mađarskim utjecajem na njihov lik (npr. Andrijaš, Blaž, Đurko, Ivaniš, Mate, Matijaš, Matko, Mihael, Vlatko, Tomaš, Živko) iz predmohačkog razdoblja održalo se tek fragmentarno u naseljima uz Dunav, varoši Velikoj Sonti (Nagy Szond), pojedinačno u drugim naseljima te u većem broju u Segedinu i okolici gdje se stanovništvo ubrzo vratilo nakon što su osvojeni (Đurđev i Zirojević 1988). Mehmed-paša Jahjapašić, budimski beglerbeg u pismu porti 1545. posvjedočio je da je tijekom pohoda na Mohač dio stanovništva Bačke utočište našao istočno od Tise na segedinskom i čongradskom području. Neki su se naselili u blizini utvrda Lipovo, Temišvar i Čanad, drugi u blizini rijeka Moriš i Körös (Dávid i Fodor 2005: 124-125). O njihovom podrijetlu indikativna su prezimena/nadimci u defteru segedinske i čongradске nahije nastalom nedugo nakon osvojenja 1548., a koja nisu zabilježena u popisu desetine 1522. (npr. Bajmák, Bajmoki, Bácsi, Bácskai, Bácsmegyei, Bodrogi, Becsei, Monostori, Szondi i dr.) (Vass 1979a). Većinom mađarska, uz njih se nalaze i hrvatska i srpska imena.<sup>48</sup> Kada je Segedinski sandžak 1543. dodijeljen na upravu Derviš-begu Jahjapašiću, izdan je sultanov ferman kako bi se izbjeglice vratile u njihova stara naselja. Središnje vlasti su uputile lokalne dužnosnike da učine korake u zaštiti povratnika po Bačkoj (Dávid i Fodor 2005: 124-125). Osmanski ferman iz 1552. govori da su izbjeglice podrijetlom iz nekadašnje Bačke županije, koje su boravile s druge strane Tise, dok je područje bilo pod kršćanskom vlašću, naseljavane u sela Segedinskog sandžaka uz oslobođenje od poreza radi prosperiteta pokrajine. Središnje vlasti su pritom naredile temišvarskom Gazi Kasim paši, etničkom Hrvat (Kiliç 2019: 216), da ukoliko se izbjeglice iz Bačke žele vratiti kućama, da ih u tome ne treba sprječavati (Dávid i Fodor 2005: 484). Osmanski dokumenti otkrivaju manje poznate smjerove migracija, tako i onih povratničkih tokova (Dávid 2008: 163). Povratak iz Banata, Baranje i susjednih krajeva je bio ograničen, no omogućio je demografsku obnovu nekadašnjih naselja, primjerice onih uz Dunav.

O nazočnosti ostataka starosjedilačkog stanovništva Bačke svjedoče i drugi izvori, poput dvostrukog oporezivanja kmetova od strane izbjeglih ugarskih feudalaca i osmanskih vlasti. Stariji sloj stanovništva prenio je imenovanje srednjovjekovnih naselja koje su vlasti i novo stanovništvo djelomično preuzeli, dijelom preveli ili prilagodili vlastitom jeziku, a dio ih je nestao (Đurđev i Zirojević 1988). Fluktuacija naziva mjesta u defterima, porast broja južnoslavenskih oblika tijekom 16. st., može se objasniti stalnim migracijama stanovništva. Osmanlije su ubrzo zbog ekonomskih razloga povratile dio staroga stanovništva koje je bilo izbjeglo u susjedne krajeve, te

<sup>48</sup> Matko, Mihola, Markola, Karlović, Boronja, Vid, Ivaniš, Tomina Đurašin, Ante Pauk, Radovan Pauk i dr. (Vass 1979a).

su doselile nove skupine. Primjerice iz Transilvanije 1552. na područje Segedinskog sandžaka te u Bečej, Bečkerek i njihovu okolicu na opustošena i razrušena sela i pustare doseljavali su se povratnici prethodno izbjegli s tih područja (Dávid i Fodor 2005: 447). Njihovu nazočnost potvrđuju kasniji defteri (Káldy-Nagy 2000). Središnje vlasti su zabranile drugim sandžakbegovima, s čijih su se područja vraćali povratnici, ili bilo tko drugi miješa u dragovoljno naseljavanje kršćanske raje (Dávid i Fodor 2005: 446). Motiv sandžakbegova u zadržavanju ili privlačenju doseljenika je bio ekonomske prirode.

Dio islamiziranih stanovnika Hrvatske, Bosne, Hercegovine i Srbije sudjelovat će u migracijama koje će od 1540-ih provoditi osmanska vlast u Ugarskoj i predstavljat će osnovu muslimanskog stanovništva u tim krajevima. Osim kod kršćana etnonim Hrvat zabilježen je uz osobna imena nekih muslimana u ugarskom Podunavlju, primjerice temišvarski paša Gazi Kasim Hrvat i Maglajac Mahmud paša i Hasan paša (Kılıç 2019: 205-206, 215-216, 226). Antun Vrančić u pismu Hasan begu sandžaku hatvanskomu 1559. ističe im zajedničku pripadnost hrvatskom narodu (Szalay i Wenzel 1865: 78; Skenderović 2017: 36-37). Putopisac i pratitelj Antuna Vrančića na drugom poslanstvu u Carigrad Marco Antonio Pigafetta, primijetio je u Budimu 1567. da osmanski dostojanstvenici, napose vojnici razumiju hrvatski jezik, što bi značilo da su većina bili južnoslavenskoga podrijetla (Matković 1890: 89).<sup>49</sup>

Protestanti su do kraja 1540-ih uz blagonaklonost vlasti, raznim pritiscima i nasiljem, najvećim dijelom protjerali katoličke svećenike preko Tise (do 1551./1552. dio Banata s Temišvarom je još pod vlašću kršćana), dijelom pridobili za novo učenje, a dio svećenika se sklonio u Bosnu.<sup>50</sup> Budim i Peštu su franjevci napustili 1541.-42. (Molnár 2019: 310). Katolički svećenici održali su se jedino u Segedinu gdje je opstala franjevačka crkva i samostan. Tamošnje osmanske vlasti su u vjerskom prijeporu s protestantima 1545. odlučile u korist franjevaca. Drugdje su katolici koristili crkve, ostavljene kršćanima, u odijeljenim dijelovima s protestantima, primjerice crkvu sv. Marije Magdalene u budimskoj tvrđavi (Molnár 2019: 311). Vlasti su u prijeporima oko korištenja crkvi između katolika, zvanih od protestanata i vlasti „papistima“, i protestantskih sljedbi organizirale javne rasprave na kojima su kadije odlučivale o ishodu (Franković 2012: 109). Zbog raspada crkvene hijerarhije, nepostojanja skrbi za vjernike, protestantski misionari su između 1540-ih i 1560-ih preveli dio bačkoga stanovništva na luteranstvo, kalvinizam, arijanzam. Širenje protestantskih učenja u Bačku dolazilo je preko južne Baranje gdje su u Zmajevcu (*mad.* Vörösmart), Lugu (*mad.* Laskó) i Kneževim Vinogradima (*mad.* Hercegszöllös) stvorena jaka središta iz kojih su bilingvalni protestantski misionari (npr. Mihael Starin

<sup>49</sup> „Kada bi bili htjeli, primjećuje putopisac, mogli bi bili i bez tumača hrvatski razprtvavljati, ali paša je htjeo, da mu se predloži na turski kažu, a tako bi on isto odgovarao; što se također običaje u Carigradu, dočim se u neznatnih stvari govori bez dragomana hrvatski, jer taj jezik znadu malo ne svi Turci, osobito vojnici.“ (Matković 1890: 89).

<sup>50</sup> Na početku se širio Lutherov nauk, kasnije djelovanjem bivših redovnika franjevaca jačalo je reformatorsko Kalvinovo učenje, a potom i antitrinitarijanski pravac (Franković 2012: 99; Molnár 2019: 310).

i Juraj Prodan sa suradnicima) propovijedali hrvatskom i mađarskom stanovništvu i osnivali protestantske župe s obje strane Dunava. Njihove aktivnosti u Podunavlju svjedoče da se dio starosjedilačke populacije uz Dunav u Bačkoj i napose u Baranji uspio očuvati (Franković 2012: 103). Smetnju u djelovanju protestantima, prema navodima njihovih misionara, predstavljali su Dubrovčani koji su se zauzimali za preostale katolike (Molnár 2021: 102). Osim na protestantizam izvori svjedoče da su katolici zbog nedostatka svećenika pohađali pravoslavne obrede i vremenom prelazili na pravoslavlje (Fermendžin 1892: 418). Do uvođenja gregorijanskog kalendara granice između katoličanstva i pravoslavlja nisu bile tako oštre, napose ne u uvjetima gdje nije postojao organizirani pastoral katolika, pa prijelazi nisu bili izolirana pojava. Obnovom Pečke patrijaršije 1557. jačao je utjecaj pravoslavnih svećenika i njihov pritisak na katoličko stanovništvo u financijskim opterećenjima. Islamizacija u Podunavlju nije bila masovna, većinom je predstavljala iznimku gdje su se novi muslimani mogli prepoznati pod skrivenim imenom Abdulah (= Božji rob, Božji sluga) i stvarnim imenom oca (nemuslimansko, kršćansko). U nekim slučajevima koji su zabilježeni u Segedinskom sandžaku, gdje je u naseljima samo po jedan preobraćenik u islam, stvarna motivacija za prijelaz u islam je vjerojatno bila praktične namjene zbog uvjerenja da je prisutnost muslimana u zajednici pružala bolje pozicije mještanima u pregovaranju s osmanskim dužnosnicima (Dávid 2013: 259).<sup>51</sup> Nestankom dijecezanskih svećenika stanovništvo je biralo laike iz vlastite zajednice koji su bili pismeni i u mogućnosti skromno poučavati u vjeri i voditi molitve. Preostali katolici u Podunavlju uglavnom su bili nominalno katolici, njihove vjerske prakse i znanja o vjeri su u nekoliko desetljeća brzo degradirali. Jedan od koraka u nadomještanju nedostatka svećenika pokrenuo je Paulus Zondinus (Paulo Sondi, Szondy Pál), podrijetlom iz Bačke, osnivanjem Collegiuma Hungarico Illyricum (Ugarsko Ilirski kolegij) 1553. u Bolonji da bi se olakšalo obrazovanje studenata Mađara i Hrvata iz okupiranih južnih dijelova Ugarske na Bolonjskom sveučilištu (Klaić 1912). O demografskom regresu stanovništva Bačke Antun Vrančić je tijekom putovanja Dunavom zabilježio 1553. da se u 30 sela nije moglo naći stanovnika koliko ih je nekada bilo u jednom (Skenderović 2017: 35). Sela su bila iznimno mala i međusobno udaljena. U nahiji Bač oko 1550. 2/3 sela pripadalo je kategoriji patuljastih naselja, do pet domova (Đurđev i Zirojević 1988). Dio populacije Bačke je bio nomadski (hajmani), o čemu govori osmanski dokument iz 1559. o njihovu angažiranju na osiguranju putova prema Segedinu i Budimu.<sup>52</sup> Slaba naseljenost i upadi kršćanskih jedinica činili su život nesigurnim podjednako za muslimane i kršćane. Područje i putnike u blizini Sombora ugrožavali su upadi iz sigetske utvrde četa Marka Stančića

<sup>51</sup> Kako bilježi Bartol Sfondrati, isusovac iz Dubrovnika, na putu prema osmanskoj Ugarskoj 1580. je boravio kod muslimanske obitelji u Bosni, nekadašnjih kršćana, koji su nastavili slaviti Božić i druge kršćanske blagdane, štovati kršćanske svece i davati svojoj djeci imena koja podsjećaju na kršćanska (Božo). (Vanino 1969: 10; Tóth 2002: 195). Takve okolnosti možemo očekivati da su bile u Podunavlju s novim konvertitima koji su malobrojni živjeli u susjedstvu kršćana te da su nastojali očuvati veze sa starom vjerom.

<sup>52</sup> 3 *Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560)*, Ankara 1993: 58.

Hrvata (u osmanskome izvoru „Hrvat Marko“ zvan i „sigetvarski beg“). Sela somborske okolice opljačkali su 1559.<sup>53</sup> Urbana središta su zauzeli doseljeni muslimani koji su preuzeli i prenamijenili većinu vjerskih objekata, izgradili nove vjerske i svjetovne objekte te su sjedišta nahija u južnom dijelu sandžaka Bač, Baja, Sombor, Subotica, Titel i sjedište sandžaka Segedin poprimili obilježja orijentalnih gradova. Za razliku od drugih dijelova Ugarske gdje su se muslimani u pravilu naseljavali samo u gradovima i tvrđavama, u južnom dijelu Segedinskog sandžaka izvršena je kolonizacija agrarnog muslimanskog stanovništva (uglavnom islamiziranih južnih Slavena) na komunikacijskim linijama između najvažnijih sjedišta nahija (Halasi-Kun 1964). Međutim, migracija nije bila masovna, tek je do 10 % populacije sandžaka bilo muslimansko, dok su većinu stanovništva predstavljali Srbi uz zastupljenost mađarskog, hrvatskog, bugarskog<sup>54</sup> i vlaško/romanskog stanovništva.<sup>55</sup> Kršćani na osmanskome području uključivali su se u pomoćne vojne postrojbe martoloza. Većinom su bile sastavljene od Srba, ali i Hrvata. Primjerice 1552. u Pečuhu su martolozi bili „Andrijaš Hrvat“ i „Đuro Hrvat“ (Vasić 1967: 147, 154). U unutrašnjosti osmanskog teritorija Bunjevci su u to vrijeme bili uključeni u martoloze, a povremeno su prelazili pod mletačku i habsburšku vlast, također u vojnoj funkciji.

Nedugo po osvojenju Budima i Temišvara Dubrovčani su premjestili iz kolonija u Beogradu i Smederevu dio trgovačkih aktivnosti u unutrašnjost Ugarske pa su osnovane ili obnovljene kolonije u Segedinu, Budimu, Temišvaru, a djelovale su njihove ispostave u Baču i Somboru (Vinaver 1953: 85, 88; Hrabak 1997: 67). Unutar kolonija imali su kapele i svećenika kojeg su uzdržavali članovi kolonije. Glede crkvene uprave kolonije su bile pod jurisdikcijom dubrovačkoga nadbiskupa koji je imenovao i opozivao kapelane na zahtjev trgovaca. O poraznom stanju katolika na okupiranim područjima Dubrovčani su bili dobro upoznati. Za njihov položaj sigurno su znali i franjevci u Šaregradu (Voćinu) te katolici iz susjednih srijemskih naselja gdje su bili brojniji. Bosanski franjevci su temeljem stare Ahdname uspjeli kod osmanskih vlasti dobiti fermene kojima su mogli prakticirati stara jamstva slobodnog propovijedanja vjere, zaštite imovine, zaštite od miješanja pravoslavnih i protestanata u stvari katolika i nasilja vlasti. To im je omogućilo širenje djelovanja na Podunavlje. Vremenski s vraćanjem bosanskih franjevacu oko 1570-ih u Podunavlje, javljaju se i bosanski trgovci koji će u nekim od kolonija brojčano prevladati Dubrovčane kojima su postali konkurencija (Hrabak 1997: 66). Popis Segedinskog sandžaka (Káldy-Nagy 2008) koji je proveden u tom desetljeću u naseljima uz Dunav (Kakonj, Batmonoštor/Monoštorlija, Gornje Santovo, Bereg, Kolut, Monoštor, Sonta, Vajska, Plavna, Bač, Bukin, Tomašovci u blizini Bukina (gdje su bili pomije-

<sup>53</sup> 3 *Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560)*, Ankara 1993: 61.

<sup>54</sup> Antroponimija u poreznim popisima na južnoslavenskom prostoru u nekim dijelovima ima dosta sličnosti imenskog fonda na širokom prostoru, npr. imena Cvetko Radič, Todor Radič, zatim naselje u Segedinskom sandžaku Kiprojovci (sličnost s nazivom naselja Čiprovci, *bug. Чипровци*) (Đurđev i Zirojević 1988: 34) i etnonim Bugarin (Káldy-Nagy 2008: 137, 206, 278).

<sup>55</sup> Na vlaško/romansku komponentu u stanovništvu ukazuju imena/nadimci/prezimana poput Jon, Radul, Manul, Drakula, Danul (Đurđev i Zirojević 1988; Káldy-Nagy 2008).



šani sa Srbima) zabilježio je stanovništvo koje će kroz 17. i kasnija stoljeća na dalje uglavnom biti imenovano šokačkim. Gradsko stanovništvo među kršćanima u Baču i Somboru bilo je malobrojno i sastavljeno od trgovaca i obrtnika.

Ostataka hrvatskog i mađarskog stanovništva bilo je i u drugim naseljima, ali ono se vremenom raselilo ili stopilo sa Srbima. Ako se izuzmu trgovci i obrtnici u gradovima, doseljavanja katolika iz Bosne u tom razdoblju nisu bila brojna u Segedinskom sandžaku. Prema defterima u susjednom Srijemu veliki je broj osoba nosio prezime/nadimak Bošnjak, dok su u Bačkoj i Baranji zabilježeni tek izolirani slučajevi (Vass 1979c; Káldy-Nagy 2008). Prostor između Subotice i Baje bio je slabo naseljen s većim brojem pustara. Razlog slabije naseljenosti tog područja bio je u čestim upadima ugarskih plemića sa slobodnih prostora koji su nastojali ubirati poreze, ali i pljačkati muslimane i kršćane.

Pastoralna obnova Podunavlja i izvješća o katolicima ponovno se javljaju u drugoj polovini 16. st. Papa Grgur XIII. 1573. pohvalio je rad stonskog biskupa Bonifacija Drakulice u reformiranju rada franjevaca i vraćanju katoličanstvu naroda koji se nalazi oko Save i Dunava.<sup>56</sup> Među katolicima koji su uputili uz bosanskog biskupa Antuna Matkovića pismo bosančicom papi Grguru XIII. 1581. navode se svi „pribivajućim u kraljevstvu bosanskomu i u Ercegovini i u dielu od Hrvata i sarbske zemlje i Podunavia“ što govori da su i Hrvati u Podunavlju bili povezani s ostatkom matičnog naroda kroz pastoralnu skrb bosanskih franjevaca (Fermendžin 1892: 315). Bonifacije Drakolice je 1581.<sup>57</sup> u pratnji bosanskog biskupa Antuna Matkovića organizirao sinodu srijemskih katoličkih svećenika u mjestu „Bajachia“ u blizini Dunava što se vjerojatno odnosi na Bapsku. Bosanski franjevac Gašpar iz Olova je 1580-ih preobraćao luterane u krajevima između Dunava i Tise, a u Kolutu je vratio na katoličanstvo 80-ak mještana (Tóth 2002: 182-183; Skenderović 2017: 43). Pastoralna skrb za katolike u Bačkoj u to vrijeme još nije bila stalna. Prema pismu dubrovačkih trgovaca iz Temišvara papi Klementu VIII, pisanom bosančicom 6. veljače 1582., navodi se da od Temišvara do Dunava nije bilo drugih stalnih svećenika osim dominikanca Dominika Đurđevića, Dubrovčanina koji se istaknuo u teološkim raspravama s protestantima i pravoslavicima (Vanino 1969: 10-11). Na području Banata, mađarskog i prethodno izbjeglog hrvatskog stanovništva ostalo je nakon njegova zauzeća 1552. u manjim grupama u Bečeju, Bečkereku, Temišvaru gdje su ih zabilježili popisi 1567. i 1579. (Káldy-Nagy 2000).

Troje dubrovačkih redovnika djeluje od 1587. u Podunavlju sa središtima iz dubrovačkih kolonija u Požegi, Beogradu i Temišvaru. Uz podršku Rima dubrovački redovnici su uspostavili titulu opata opatije sv. Marije u Baču. Petar/Pietro di Vincenzio dobio ju je od pape 1592., a poslije njega 1597. ju je papa Klement VIII. dao dubrovačkom benediktincu Mavru Orbiniju. Za dvojicu redovnika nema dokaza da su boravili na području Bačke. Titulu je 1615. ponio još jedan dubrovački svećenik – Pavao/Paolo Torelli, nećak Bonifacija Drakolice za kojeg se može pratiti njegovo

<sup>56</sup> Kralj je 1574. dodijelio naslov kalačkog nadbiskupa Jurju II. Draškoviću (1525. – 1587.).

<sup>57</sup> Umro u Temišvaru potkraj 1581.

djelovanje u obnovi Crkve u Podunavlju (Skenderović 2017). Obnova katoličanstva bila je ometana unutarnjim sukobima redovnika. Dvojica benediktinskih redovnika iz Dubrovnika koji su 1607. pohodili katolike u zauzetim dijelovima Ugarske naišli su na opstrukcije bosanskih franjevaca kojima su postali konkurencija u djelovanju. Neovisno o suprotnostima koje su se javljale među redovnicima njihova prisutnost i djelovanje u Podunavlju očuvali su katolike, a dio protestanata je vraćen katoličanstvu.

Na kretanje stanovništva utjecala su zbivanja tijekom Dugog rata (1591. – 1606.). Uz glad i bolesti, stanovništvu su nevolje zadavali Tatari u sastavu osmanske vojske koji su proveli nekoliko zima u Bačkoj tijekom 1590-ih. Zimu 1597./98. su proveli kod Bača i Sombora, odakle su provodili nasilje i pljačke u okolici i udaljenijim krajevima. Krajem 16. st. Srbi će nakon neuspješne bune iseliti s područja sjeverne Bačke na područja pod habsburškom vlasti što je osmanskim vlastima stvorilo problem ekonomske organizacije tih područja i otvorilo prostor za naseljavanje novog stanovništva. Seoba Bunjevaca u Podunavlje iz 1608. godine bila je jedna od masovnijih migracija. Tada je „dviye tisuće morlačkih kuća“, više od 10 000 osoba, preselilo u Podunavlje, vjerojatno uz izravnu ulogu sandžak begova Kliškog i Segedinskog sandžaka. Samoj migraciji je prethodila pobuna stanovništva Kliškog sandžaka oko 1604. da bi se oslobodili tiranije osmanskih begova. Preseljavanje ovakvih razmjera može se tumačiti kao mjera koja je za cilj imala uklanjanje buntovnog kršćanskog elementa s osmansko-mletačke granice u Kliškom sandžaku i demografska revitalizacija opustošenog područja Segedinskog sandžaka udaljenog od granice s kršćanskim državama (Šarić 2008: 35). S istog prostora Kliškog sandžaka odvijale su se i kasnije migracije u istom smjeru. Porastom broja katolika u Podunavlju svećenik Šimun Matković 1622. moli Svetu kongregaciju za širenje vjere da mu se za djelovanje odobri župa „Bunievzi“ u Kalačkoj nadbiskupiji. Župa Bunjevci označavala je širi pastoralni prostor koji su naselili Bunjevci, a ne neko određeno naselje (Bukinac 1940: 63). Tek nakon migracija Bunjevaca iz Kliškog sandžaka u Podunavlje javlja se siguran pisani spomen etnonima Bunjevci u kršćanskom izvoru, više ne kao individualna nego kolektivna oznaka zajednice. Službena osmanska administracija, iz dostupnih izvora, u svojim dokumentima za slavensko katoličko stanovništvo nije koristila bunjevačko ime već je do kraja 16. st. katolike označavala prema socijalnom statusu (Vlasima), Latinima, a od 17. st. i Šokcima.

Šokačko ime kao kolektivna oznaka za zajednicu javlja se u izvorima kršćanske provenijencije početkom 17. st. s pokretanjem misija među katolicima u Ugarskoj. Bartol Kašić, opisujući početkom 1613. stanje misije u krajevima pod Osmanlijama (Srijemski sandžak, Segedinski sandžak, Mohački sandžak i dr.), naveo je da od kršćana katolika dio čine Mađari, ali većina su Šokci koji govore hrvatski jezik „sokaci di lingua croata“ (Balázs i sur. 1990a: 73). Na drugim mjestima navodi da stanovnici govore našim jezikom „sono di lingua nostra“ odvajajući ih od Srba (Balázs i sur. 1990a: 74). Kašić, rođenjem s čakavskoga Paga, autor prve gramatike hrvatskog jezika, time je Šokce nesumnjivo smatrao Hrvatima. Postojao je otpor među katolicima u uvođenju kalendara jer su bili uvjereni da se time mijenjaju temelji vjere.

Za katolike koji su se držali staroga kalendara navodi da su se nazivali starovjercima „starovierzi“, a oni koji su prihvatili novi kalendar da su vjere latinske „fede latinska“ (Balázs i sur. 1990: 74). I Šibenčanin Marin Dobrojević (Marino de Bonis) 1617. svjedoči da od Balatina, oko Sigeta, oko rijeke Drave prema Valpovu i oko Dunava prema Mohaču i Baču ima dosta katolika koji su „gotovo svi jezika slavenskog, koje se obično naziva Šokcima“ (Balázs i sur. 1990b: 292). U isto vrijeme, središnje osmanske vlasti su hrvatsko stanovništvo imenovala Šokcima, što je vidljivo iz fermana sultana Ahmeda I. 1615. upućenog beglerbegovima, sandžakbegovima i kadijama Budimskog elajeta, Bosne, Temišvara, Egra i Kaniže na molbu „mađarskih i šokačkih nevjernika“ kojom se zabranjuje pravoslavnim mitropolitima da traže od njih takse za vjenčanje, crkvu, milostinje i druge pristojbe (Kemura 1916: 13-14). Ovi izvještaji i dokumenti središnjih vlasti svjedoče da se šokačko ime prenijelo, dijelom migracijama, a većinom politikom imenovanja, na hrvatsko katoličko stanovništvo na području Podunavlja, Slavonije, Bosne, Hercegovine, dijelova Dalmacije. Navedeni prostor je bio podudaran s obuhvatom djelovanja franjevačke provincije Bosne Srebrene i Pečke patrijaršije gdje je često dolazilo do sporova između katolika i pravoslavnih u koje su intervenirale osmanske vlasti. Sukob katolika i pravoslavnih oko crkvenih davanja se može pratiti od kraja 15. st. u rudarskim kolonijama katolika u Novom Brdu, Srebrenici, zatim u 16. st. u Bosni, Hercegovini, a početkom 17. st. se sukob prenio na Podunavlje što je vremenski podudarno sa širokom upotrebom šokačkog imena (Boškov 1992). Jedan od osmanskih dokumenata, datiran u Segedinu 1619., zabranjuje pravoslavnim svećenicima da ubiru crkveni porez od katolika. Ponovno 1620. segedinski kadija i somborski kadija su dobili kopiju carskog fermana kojim se zabranjuje pravoslavnom mitropolitu da ubire porez od Mađara i Šokaca (Jeremić 1926: 95). Sličnog sadržaja je ferman sultana Murata IV. upućen 1627. kadijama u Požeškom sandžaku kojim se zabranjuje da pravoslavni mitropoliti traže od „šokačkih nevjernika“ crkvene dažbine (Boškov 1992). Šokci se spominju među katolicima u Beogradu 1628. i 1632. u sporu „Dubrovčana Latina“, „Šokaca i Bošnjaka“ oko beogradske katoličke kapele, te u nedalekom selu Višnjici (Bojanić 1982: 52, 79; Filipović 1967: 141). O podrijetlu Bosanaca spominje se da je tek mali dio predstavljao sloj bogatih trgovaca, ostali su bili podrijetlom iz područja uz Savu, a Šokci su bili obrtnici podrijetlom iz sela u okolici Beograda i Požege (Molnár 2007: 111). U Bosni se Šokci spominju iz dokumenta o sporu koji se vodio u vojnom logoru Ali-paše u Temišvaru 1662. između opunomoćenika pečkoga patrijarha i predstavnika franjevaca i katolika. Navode se „latinske i šokačke zimije“ iz Motika kod Banja Luke, Dragočaja, Kotora i Jajca (Boškov 1992)<sup>58</sup>. Podaci o spominjanju šokačkog imena kroz 16. i 17. st. omeđuju prostor na kojem žive Šokci od dijela Mačve, susjednog Srijema, Beograda i njegove okolice, od Srijema preko Valpovštine uz rijeku Dravu s pojedinim skupinama preko Drave oko Sigeta i Balatina, zatim u Posavini s obje strane toka rijeke Save zapadno do Požege, Baranji, Bačkoj (Segedinskom sandžaku), Banatu (Temišvarskom sandžaku) te Bosni.

<sup>58</sup> Naselja koja su 1662. nabrojana sa šokačkim stanovništvom pripadala su nekadašnjoj Jajačkoj banovini do 1528.

U prvoj polovini 17. st. šokačko ime je već široko rasprostranjeno i potvrđeno u Podunavlju u dokumentima osmanske i kršćanske provenijencije. Razvoj katoličkih zajednica u osmanskim dijelovima Ugarske je od tog razdoblja dobro dokumentiran u izvješćima katoličkih misija i biskupskih vizitacija, a dodatno su demografski ojačane bunjevačkim migracijama kao i doseljavanjem stanovništva iz Bosne i Slavonije (Skenderović 2017). Josip Lisac (2003: 14) temeljem arhaičnih jezičnih značajki smatra da su današnji starinski staroštokavski baranjski govori nastavak autohtonoga hrvatskoga stanovništva na tom području dok za govore Šokaca u zapadnoj Bačkoj drži da je to manje sigurno zbog migracijskih procesa. Migracije iz Slavonije i Bosne zasigurno su utjecale na staru populaciju, no njihovi suvremeni govori svjedoče da je prevladala populacija starijeg slavonskoga tipa te se bačke Šokce i njihov razvoj treba promatrati u tome sklopu.

### *Zaključak*

Doseljavanjem u Panoniju Mađari su zatekli stariji sloj stanovništva među kojim je prevladavalo slavensko i slavenizirano (napose avarsko) stanovništvo. Dijelovi tih Slavena su se povukli u močvarna područja u blizini Dunava o čemu svjedoče najstariji toponimi u ugarskom Podunavlju. Preuzimanje toponima govori o kontinuitetu starijeg sloja stanovništva kojeg su Mađari zatekli. Kontinuitet je izgubljen u dijelovima velike ravnice, udaljenijim od velikih rijeka, u unutrašnjosti Ugarske gdje je slavensko stanovništvo stradalo ili izbjeglo u druga područja te se formirao novi toponimski sustav temeljem mađarskog jezika. Na području današnje Bačke postojale su kontinuirane kulturne, ekonomske i migracijske veze sa Srijemom, Slavonijom i Baranjom na koje su se teritorijalno naslanjale Bačka i Bodroška županija. Slavensko stanovništvo u Bačkoj i susjednim joj područjima tijekom srednjovjekovlja bilo je obilježeno općim imenom Toth te ga je moguće pratiti kroz antroponimiju i toponimiju. Noviji sloj toponima koji je nastao nakon slavenskih, a imaju u svojim prefiksima oznaku Toth je mađarskog postojanja i označavao je ona naselja u kojima je prevladavalo slavensko stanovništvo. Nazivi ovih naselja govore o motivima za davanjem imena mjestima, a to je distinktivno stanovništvo u odnosu na populaciju drugih naselja. Velika većina naselja sa slavenskom jezičnom osnovom, kao i ona s prefiksom Toth nalazila se u nizu od Kalače prema jugu u relativnoj blizini Dunava. Uz metodološka ograničenja toponimskih i antroponimijskih izvora oni daju naznake da je bačko Podunavlje za vrijeme Arpadovića bilo miješano. Ovakav tip izvora ne može dati odgovor o omjerima etničkih skupina već se jedino može zaključiti da je slavensko i mađarsko stanovništvo koegzistiralo na tome području. Dodatno, od prve polovine 13. st. izvori bilježe migracije stanovništva u područje Podunavlja iz Bosne, Slavonije, Hrvatske, potom i s teritorija srednjovjekovne Srbije, a od 15. st. s osmanskom ugrozom one postaju masovnije. Priljev slavenskog stanovništva uz teritorijalnu naslonjenost na susjedna područja sa slavenskim stanovništvom omogućavao je starijem sloju kontinuitet i distinktivni identitet u odnosu na Mađare o

čemu svjedoče etnonimski motivirani nazivi naselja. Slično kao i u susjednoj Slavoniji teklo je useljavanje Hrvata iz stare jezgre srednjovjekovne Hrvatske u ugarsko Podunavlje i širom Ugarske. U izvorima se tako uz slavensko (Toth, Sclaus, Sclavus), u Podunavlju pojavljuje i hrvatsko ime (Horwath, Croatus), nerijetko u istim sredinama. Stupanj jezične i kulturne asimilacije Slavena, kao i doseljenih Hrvata, u predmohačkom razdoblju u Mađare nije jasan. Također, teško je dati odgovor kakav je bio stupanj kulturne nivelacije između starog sloja stanovništva i doseljenika, no analogijom sa susjednom Slavonijom može se očekivati da su se odvijali slični procesi. To stanovništvo u Bačkoj je uglavnom bilo objektom popisivanja ili imenovanja u dokumentima. Rijetki dokumenti u kojima su subjekti govore o postojanju imena koja su služila u komunikaciji sa sunarodnjacima i paralelnim imenima za službenu komunikaciju u dokumentima i s većinskim narodom. S masovnijim doseljavanjem u drugoj polovini 15. st. u antroponimiji se pojavljuju uz kršćanska, svetačka i biblijska imena i ona narodna. Također, zabilježena su narodna pisma bosančica i glagoljica koja se mogu povezati izravno uz više društvene slojeve. Osmanskim osvajanjima pokrenute su velike demografske i etničke promjene što je u prvoj polovini 16. st. u Podunavlju gotovo dovelo do njihova potpuna nestanka. Mali broj stanovnika iz predmohačkog razdoblja ostao je u Podunavlju dok je većina izbjegla u sigurnija područja Banata koji je do 1551./2. još bio pod kršćanskom vlasti. Osmanske vlasti su zbog sređivanja ekonomskih prilika nakon zauzimanja Banata pozvale stanovništvo Bačke da se vrati u svoja stara naselja. Ova gotovo nepoznata povratna migracija 1550-ih daje novo svjetlo na procese koji su se odvijali u Bačkoj. Povratništvo starih stanovnika Bačke je omogućilo obnovu nekadašnjih naselja uz Dunav o čemu svjedoče i stari, predmohački, nazivi tih naselja. Paralelno, u bliskim područjima Bačke javljaju se šokačko (1533. Mačva, 1560-ih Srijem) i bunjevačko ime (1545. Požeška kotlina, Srijem 1560-ih, Baranja 1560-ih). Imenovanjem, ali i migracijama ta imena će se postupno prenijeti u Bačku. Pokretanjem misija među katolicima u Ugarskoj u te populacije su objedinjene u pastoralnom djelovanju i raste broj izvora o njima. Ubrzo je šokačko ime kao kolektivna oznaka za stanovništvo potvrđeno u Bačkoj 1613. u kršćanskim izvorima, kada se za Šokce navodi da su hrvatskog jezika, i osmanskim izvorima 1615. Nedugo nakon toga potvrđeno je 1622. i bunjevačko ime u Bačkoj kao kolektivna oznaka u izvoru kršćanske provenijencije. Od toga razdoblja migracije i razvoj Šokaca i Bunjevaca su dobro dokumentirane i potvrđuju ih u naseljima u kojima i danas obitavaju. Kada je riječ o bačkim Šokcima, povijesni izvori kao i arhaične jezične značajke potvrđuju da su nastavak autohtonoga stanovništva istovjetnoga onomu u Slavoniji, Srijemu i Baranji. Kontinuitet koji smo prikazali u tekstu potvrđuje stare pretpostavke o sudjelovanju starog panonsko-slavenskog stanovništva u šumovitim močvarama pored Dunava u oblikovanju bačkih Šokaca. Na njega su se nastavili i dodatno ga demografski učvrstili doseljenički valovi iz Slavonije i Bosne.

*Izvori i literatura*

Hrvatski jezični portal <https://hjp.znanje.hr/>.

Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU <https://fran.si/>.

Aličić, Ahmed S. 1985. *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.

Aličić, Ahmed S. *Popis bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526. godine. Prilozi za orijentalnu filologiju* 25: 171-202.

Andrić, Stanko. 2005. Samostan Svetog Križa u Frankavili (Mandelosu). *Istorijski časopis*, 52: 33-82.

Andrić, Stanko. 2005. Samostan Svetog Križa u Frankavili (Mandelosu). *Istorijski časopis*, 52: 33-82.

Andrić, Stanko. 2009. Kapitančić Desnički (Kapitanffy), plemićka obitelj. U: Macan, Trpimir (ur.) *Hrvatski biografski leksikon* 7: 42.

Antunovich, Ivan. 1882. *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom*. Beč.

Bačić, Slaven (ur.). 2005. *Leksikon Podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca* sv. 4 Bu. Subotica: Hrvatsko akademsko društvo.

Balázs, Mihály; Friczy, Ádám; Lukács, László; Monok, István (ur.). 1990a. *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók: I/1., 1609.-1616*. Szeged.

Balázs, Mihály; Friczy, Ádám; Lukács, László; Monok, István (ur.). 1990b. *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók: I/2., 1617-1625*. Szeged.

Bara, Mario. 2012. Ekohistorijski pristup migracijama Bunjevaca. *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata* 4: 11-31.

Bara, Mario. 2016. Prilog poznavanju ranih hrvatskih migracija u ugarskom Podunavlju. *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata* 8: 9-27.

Bara, Mario. 2020. Naselje Šokac – prilog najranijim spomenima šokačkog etnonima. *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata* 11: 9-29.

Bayerle, Gustav. 1973. *Ottoman Tributes in Hungary: According to Sixteenth Century Tapu Registers of Noviograd*. The Hague: Mouton.

Blazovich, László. 1999. Az alföldi mezővárosok etnikai képe a 14-16. században. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica* 55: 1-34.

Bojanić, Dušanka. 1982. Sultanska akta izdata na zahtev Dubrovačke Republike (1627 – 1647), *Mešovita građa. Miscellanea* X: 33-202.

Boškov, Vančo. 1992. Turski dokumenti o odnosu katoličke i pravoslavne crkve u BiH i Dalmaciji XV-XVII veka. *Spomenik SANU CXXXI, Odeljenje istorijskih nauka* 7: 7-95.

Brabec, Ivan. 1982. Kajkavci u dijaspori, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 6: 77-84.

Brozović Rončević, Dunja. 1999. Nazivi za blatišta i njihovi toponimijski odrazi u hrvatskome jeziku, *Folia onomastica Croatica*, 8: 1-44.

- Bukinac, Beato. 1940. *De activitate Franciscanorum in migrationibus populi Croatici saeculis XVI et XVII*. Zagreb.
- Buturac, Josip. 1967. Stanovništvo Požege i okolice 1700-1950. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 43: 205-594.
- Csánki, Dezső. 1894. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, 2. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Černelić, Milana. 2006. *Bunjevačke studije*. Zagreb: FF press.
- Dávid, Géza. 2008. Customs Duties And Treasury Incomes In The Vilayet Of Temesvár: An Early Account-Book Of Becskerek And Becse. U: Costantini, Vera; Koller, Markus (ur.) *Living in the Ottoman ecumenical community : essays in honour of Suraiya Faroqhi*: 147-179.
- Dávid, Géza. 2013. Towns, Villages, Depopulated Settlements – Population Movements In Ottoman Hungary. *Hungarian Studies* 2: 251-261.
- Dávid, Géza; Fodor, Pál. 2005. *Az ország ügye mindenek előtt való” A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei 1544-1545, 1552*. Budapest.
- Dudás, Előd. 2019. Slavensko stanovništvo zapadne Panonije u zrcalu toponima. *Folia onomastica Croatica* 28, 53-61.
- Đurđev, Branislav; Zirojević, Olga. 1988. Opširni defter Segedinskog sandžaka. *Mešovita grada. Miscellanea* 17-18: 7-80.
- Engel. 1995. Egy bácskai jobbagynévsor 1525-ből. *Történelmi Szemle* 37, 3: 353-365.
- Erdeljanović, Jovan. 1930. *O poreklu Bunjevaca*. Beograd.
- Eschenburg, Bernd. 1976. *Linguistische Analyse der Ortsnamen der ehemaligen Komitate Bács und Bodrog von der ungarischen Landnahme (896) bis zur Schlacht von Mohács (1526)*. München.
- Fekete Nagy, Antonius. 1979. *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV* (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 12. Budapest.
- Fermendžin, Eusebius. 1892. *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 23. Zagreb: JAZU.
- Fine, John V. A. 2006. *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans: A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*. Michigan.
- Foretić, Vinko. 1980. *Povijest Dubrovnika do 1806; I: Od osnutka do 1526; II: Od 1526. do 1808*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Foretić, Vinko. 1981. Politički pogledi Mavra Vetranovića. *Filologija* 10: 291-301.
- Franković, Đuro. 2012. Protestantizam i protureformacija u podravskim hrvatskim selima u Mađarskoj u 16. i 17. stoljeću. *Podravina*, 11 (21): 98-128.
- Gračanin, Hrvoje. 2008. Slaveni u ranosrednjovjekovnoj južnoj Panoniji. *Scrinia Slavonica*, 8 (1): 13-54.
- Gračanin, Hrvoje. 2008a. Od Hrvata pak koji su stigli u Dalmaciju odvojio se jedan dio i zavladao Ilirikom i Panonijom. Razmatranja uz DAI c. 30. *Povijest u nastavi* VI(11) (1): 67-76.

- Gulyás, László Szabolcs. 2011. Jobbágyi migráció és személynévadás a 16. század eleji Bács és Bodrog megyében. *Helynévtörténeti tanulmányok* 6: 175-195.
- Györe, Zoltán. 2014. *Imenski fond bačkog kmetovskog stanovništva*. Novi Sad.
- Halasi-Kun, Tibor. 1964. 16th Century Turkish Settlements in Southern Hungary. *Bulleten* 28: 1-72.
- Handžić, Adem. 1986. *Dva prva popisa zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Heka, Ladislav. 2015. *Dalmatini (Bunjevci) u slobodnim kraljevskim gradovima Segedinu i Subotici*. Subotica: Zavod za kulturu vojnovođanskih Hrvata i Znanstveni zavoda Hrvata u Mađarskoj.
- Heršak, Emil i Ana Silić. 2002. Avari: osvrt na njihovu etnogenezu i povijest. *Migracijske i etničke teme*, 18(2-3): 197-224.
- Hoffmann, István (ur.). 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj-Csongrád vármegye*. Debrecen.
- Hoffmann, István i Tóth, Valéria. 2016. A nyelvi és az etnikai rekonstrukció kérdései a 11. századi Kárpát-medencében. *Századok* 150: 257–318.
- Hoško, Emanuel Franjo. 1987. Franjevci u Srijemu, Slavoniji i Bačkoj potkraj srednjeg vijeka. *Croatica Christiana Periodica* 11(19): 116-130.
- Hrabak, Bogumil. 1997. Srpski i bosanski trgovci i zanatlije u Ugarskoj pre i neposredno posle Velike seobe 1690. godine. *Sentandrejski zbornik* 3: 57-99.
- Isailović, Neven. 2021. Croatian noble refugees in the late 15th and 16th century Banat and Transilvania - Preliminary findings. *Revue d' Études Sud-Est Européennes* LIX: 125-155.
- Jelaš, Danijel. 2018. *Rekonstrukcija srednjovjekovne urbane mreže Vukovske županije na temelju analize centralnih funkcija*, doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Zagreb.
- Jeremić, Risto. 1926. Bukin: (jedno šokačko naselje u Bačkom Podunavlju). *Glasnik Geografskog društva* 1: 95-112.
- Juran, Kristijan. 2014. Doseljavanje Morlaka u opustjela sela šibenske Zagore u 16. stoljeću. *Povijesni prilozi* 33 (46): 129-158.
- Jurin Starčević, Kornelija. 2004. Demografska kretanja u selima srednjodalmatinskog zaleđa u 16. i početkom 17. stoljeća prema osmanskim detaljnim poreznim popisima (mufassal defterima). *Prilozi za orijentalnu filologiju* 54:139-167.
- Jurković, Ivan. 2005. Socijalni status i prisilni raseljenici podrijetlom iz hrvatskih plemićkih obitelji u zemljama njihovih doseoba za trajanja osmanske ugroze. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 23, 63-85.
- Jurković, Ivan. 2006. Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet. *Povijesni prilozi*, 25 (31), 39-69.
- Káldy-Nagy, Gyula (1971). *Kanuni Devri Budin Tahrir Defteri (1546-1562) Ankara*. Ankara.
- Káldy-Nagy, Gyula. 2000. A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása - Dél-Alföldi évszázadok 15. Szeged.



- Káldy-Nagy, Gyula. 2008. A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben – Dél-Alföldi évszázadok 24. Szeged.
- Kemura, Sejfudin Fehmi Bini Ali. 1916. *Bilješke iz prošlosti bosanskih katolika i njihovih bogomolja po turskim dokumentima*. Sarajevo.
- Kiliç, Orhan. 2019. Budin ve Timiřvar Eyaletlerinin Pařaları: Karřılařtırmalı Bir Analiz. *OTAM* 46:191-229.
- Kincses Nagy, Éva (2013). A disappeared people and a disappeared language – the Cumans and the Cuman language in Hungary. *Tehlikedeki Diller Dergisi* 2 (2): 171-186.
- Klaić, Vjekoslav. 1912. Pavao Zondinus i osnutak ugarsko-ilirskoga kolegija u Bologni. (1553–1558). *Vjesnik kraljevskog Zemaljskog Arhiva u Zagrebu* XIV: 186-220.
- Kniezsa, István. 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. U: Serédi, Jusztinián (ur.) *Emlékkönyv Szent István királyhalálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest knj. II: 365-472.
- Kovács, Éva. 2011. Comparative analysis of onomatosystems in the centuries after the establishment of the Hungarian State. *Actes del XXIV Congrès International d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. Annex. Secció 6* 1225-1232. <http://www.gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/126.pdf> 1225-1232 (pristupljeno: 17. svibnja 2022.)
- Kristó, Gyula Makk, Ferenc, Szegfű, László. 1973. Adatok „korai“ helyneveink ismeretéhez II. *Acta Universitatis Szegediensis: acta historica* 44: 1-96.
- Kristó, Gyula. 2000. Magyarország népei Szent István korában. Századok 134. (2000) 3-44.
- Kristó, Gyula. 2003. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest.
- Kristó, Gyula; Makk, Ferenc; Szegfű, László. 1974. Adatok „korai“ helyneveink ismeretéhez II. *Acta Universitatis Szegediensis: acta historica* 48: 1-54.
- Lemajić, Nenad. 2015. The Serbian Population of the Banat and the Western Mureș Basin in the 15th and 16th Centuries (and its Local and Military Leaders). Harđi, Đura (ur.). *The Cultural and Historical Heritage of Vojvodina in the Context of Classical and Medieval Studies*. Novi Sad: Faculty of Philosophy, 205-222.
- Lisac, Josip. 2003. Slavonski dijalekt: između autohtonosti i utjecaja. *Migracijske i etničke teme* 19(1): 7-16.
- Lončarević, Juraj. 1968. Otkud naziv Šokac? *Katolički godišnjak za 1969*: 189-190.
- Lončarić, Mijo. 1997. Kajkavsko-řtokavski odnosi u Slavoniji. Primjer dijalektne interferencije i prijelaznoga područja. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 10: 163-170.
- Lopařića, Radoslav. 1866. Cetin. (Mjestopis i poviest grada), *Književnik* knj. III, 3-4: 477-495.
- Mandić, Živko. 2006. Iz antroponimije i toponimije dalmatinskih Hrvata na sjeveru Mađarske. *Folia onomastica Croatica* 15: 133-171.
- Maretić, Tomo. 1886. O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba. *Rad JAZU* 82: 69-154.

- Matković, Petar. 1890. Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka. Putopis Marka Antuna Pigafette, ili drugo putovanje Antuna Vrančića u Carigrad 1567 godine. *Radovi jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 100: 65-168.
- Mažuran, Ive. 1980. Porezni popis grada i vlastelinstva Osijek i njegove okolice 1469. godine. *Starine* 58: 125-166.
- McGowan, Bruce W. 1983. *Sirem sancaği mufassal tabrir defteri*. Ankara. 1983.
- Molnár, Antal. 2007. Struggle for the chapel of Belgrade (1612–1643). Trade and Catholic church in Ottoman Hungary. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 60(1): 73-134.
- Molnár, Antal. 2019. The Bosnian Franciscans in Ottoman Pest-Buda. U: Fodor, Pál; Kovács, Nándor E; Péri, Benedek (ur.) *Şerefe. Studies in Honour of Prof. Géza Dávid on His Seventieth Birthday*. Budapest, 307-337.
- Molnár, Antal. 2021. Ragusa and the Beginnings of the Balkan Missions. *Dubrovnik annals* (25), 89-112.
- Nikolić Jakus, Zrinka. 2011. Obitelj Čupor Moslavački. *Radovi Zavoda za znanstveno-istraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* 4: 269-300.
- Pačić, Jovan. 1828. *Imenoslov ili rečnik lični imena razni naroda Slavenski. (Namenlexicon der verschiedenen slavischen Völker, verm. von Joh. Kollar und hrsg. von Jos. Milovuk.)*. Budim.
- Pálosfalvi, Tamás. 2012. *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400-1526*. doktorska disertacija, Central European University, Department of Medieval Studies. Budapest.
- Pavičić, Stjepan. 1953. *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*. Zagreb: JAZU.
- Pešikan, Mitar. 1995. Svedočanstvo srpske istorijske antroponimije. *Glas CCCLXXIX Srpske akademije nauka i umetnosti, Odeljenje jezika i književnosti*, knj. 16: 37-45.
- Petri de Warda. 1776. *Ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum archiepiscopi epistulae cum nonnullis Wladislai II. regis Hungariae literis Petri causa scriptis. Praefatus est, et indicem chronologicum subjecit Carolus Wagner*. Posonii et Cassoviae: Landerer.
- Pfeiffer, Artilla. 2017. The battle of Christians and Ottomans in the southwest of Bačka from the battle of Mohács to the peace of Zsitvatorok. *Istraživanja* 28: 86-104.
- Póczos, Rita. 2001. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. Debrecen.
- Porphyrogenitus, Constantine (Moravcsik, Gyula, Jenkins, Romilly ur.) 1967. *De administrando imperio*. Washington.
- Rác, Anita. 2011. Adatok a népnévvel alakult régi településnevek történetéhez, Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen: Debrecen University Press.
- Rác, Anita. 2013. Ethnic groups and settlement names in Hungary. *Nyelvtudományi Közlemények* 109: 255-266.

- Rác, Anita, Veres, Erzsébet Emőke. 2007. *A Délvidék korai ómagyar kori helynevei*. Debrecen [https://mnytud.arts.unideb.hu/szakdolgozat/1560/veres\\_e\\_1560.pdf](https://mnytud.arts.unideb.hu/szakdolgozat/1560/veres_e_1560.pdf) (pristupljeno: 17. svibnja 2022.)
- Radić, Mladen. 1997. Dva ulomka kamene plastike XI. st. iz Baranje u Muzeju Slavonije u Osijeku. *Osječki zbornik* 22-23 (xx): 99-121.
- Reizner, János. 1900. *Szeged története: harmadik kötet : egyházak és hitfelekezetek, hatóság és társadalom, egészségügy, iskolák, közműveltség, közgazdaság*, knj. 4. Szeged.
- Rezar, Vladimir. 2013. De origine et incremento urbis Rhacusanae Ludovika Crijevića Tuberona (kritičko izdanje, prijevod i komentar). *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* (51/1): 75-153.
- Sedlák, Peter. 2000. Naseljavanje Hrvata na prostore slovačko-mađarske granice prije turskih ratova. *Croatica Christiana periodica* 24 (46): 185-188.
- Sekereš, Stjepan. 1973. Antroponimija i toponimija slavonske Podravine. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 3: 369-470.
- Sekulić, Ante. 1991. *Bački Hrvati : narodni život i običaji*. Zagreb: JAZU.
- Skenderović, Robert. 2017. *Povijest podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokaca) od doseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*. Subotica – Slavonski Brod: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata; Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest.
- Skok, Petar. 1939. Toponomastika Vojvodine. *Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu* knj. 12: 1-20.
- Skok, Petar. 1951. Toponomastika Vojvodine. *Zbornik Matice srpske. Serija društvenih nauka* 2: 57-65.
- Sršan, Stjepan (ur.). 2001. *Popis Sandžaka Požega 1579. godine*. Osijek.
- Szalay, László; Wenzel, Gusztáv (ur.). (1865) *Verancsics Antal M. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. Monumenta Hungariae historica. Scriptores. X. Vegyes levelek, 1549 - 1559*. Pest.
- Šabanović, Hazim. 1953. *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*. Sarajevo.
- Šarić, Marko. 2008. Bunjevci u ranome novom vijeku. Postanak i razvoj jedne predmoderne etnije, u: Černelić, Milana – Rajković, Marijeta – Rubić, Tihana (ur.). *Živjeti na Krivom Putu*. Sv. I. FF press. Zagreb: 15-43.
- Šimunović, Petar. 2002. Ojkonimija srednjovjekovne Vukovske župe. *Folia onomastica Croatica* 11: 1-41.
- Šlaus, Mario. 2000. Kranimetrijska analiza srednjovjekovnih nalazišta središnje Europe: Novi dokazi o ekspanziji hrvatskih populacija tijekom 10. do 13. stoljeća, *Opuscula Archaeologica Radovi Arheološkog zavoda* 23-24: 273-284.
- Toth, István György. 2002. Franjevci Bosne Srebrene kao misionari u turskoj Ugarskoj (1584.-1716.). *Scrinia Slavonica* 2(1): 178-201.
- Unyi, P. Bernardin. 2001. *Istorijska Šokaca, Bunjevaca i bosanskih Franjevaca*. Subotica.
- Vanino, Miroslav. 1969. *Isusovci i hrvatski narod*. Zagreb.
- Vasić, Milan. 1967. *Martolozi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom*. Sarajevo.

- Vass, Előd 1979b. Szántova a török idők alatt. <https://sites.google.com/site/hercegszantotoertenete/home/helytoerteneti-irasok-tanulmanyok/szantova-a-toeroek-idok-alatt> (pristupljeno: 28. svibnja 2017.).
- Vass, Előd. 1979a. A szegedi és csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása, *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 3: 5-80.
- Vass, Előd. 1979c. A szekcsői – mohácsi szandzsák 1591. évi adóösszeírása. *A Baranyai Helytörténetírás* 1977: 15-93.
- Vass, Előd. 1979d. A kalocsai náhije 1548. évi török adóösszeírása. *Cumania* 6. Historia: 7-62.
- Velics, Antal. 1890. *Magyarországi török kincstári defterek* 2. kötet (1540-1639). Budapest, 1890.
- Vinaver, Vuk. 1953. Jedna dubrovačka trgovačka likvidacija u budimu. *Istorijski časopis* 4(1952-1953): 83-94.
- Vitković, Gavriilo. 1887. Prošlost, ustanova i spomenici ugarskih kraljevskih šajkaša. *Glasnik srbskog učenog društva* 67: 85-93.
- Zoltán, András. 2015. Szláv-magyar nyelvi kapcsolatok a 11. században. *Helynévtörténeti tanulmányok* 12: 35-44.

## Summary

### *Indigenousness and migrations: Croats in the Hungarian Danube region*

*Issues of continuity and discontinuity are extremely important for any minority community and can be the basis for the exercise of collective rights. Along with the Croatian community in Srijem, which has been inhabited since the settlement of Slavic tribes in the Danube region, other Croatian communities in Vojvodina have been long present. The question of continuity from the Middle Ages arises around the Croats in the settlements of the Bačka Danube region. Numerous sources confirm the Slavic and Croatian presence in the area until the Ottoman conquests. Major demographic and ethnic changes in the first half of the 16th century in the area, almost led to their complete disappearance. Based on the Ottoman and Christian sources, the work seeks to reconstruct what happened to the population of the area after the arrival of the Ottomans and the parallel migration processes that took place at the same time. The work ends in the second half of the 17th century with well-documented migrations of Croatian groups to the areas of Bačka that are still inhabited today.*

*Keywords: indigenousness, continuity, discontinuity, migrations, Croats, Danube region, Bačka*